

HVORFOR VI TRENGER ET NYTT ØKONOMISK SYSTEM

Historier fra det nye Norge

OM UTGIVERNE:

Spire

Spire er en partipolitisk uavhengig miljø- og utviklingsorganisasjon som jobber for en rettferdig og bærekraftig verden. Vi ser de store sammenhengene, og endrer grunnleggende årsaker til hvorfor urettferdighet oppstår.

Latin-Amerikagruppene

LAG er en partipolitisk uavhengig solidaritetsorganisasjon, basert på frivillig engasjement. Vi kjemper sammen med de som jobber for en bedre framtid i regionen og sprer informasjon om forholdene i Latin-Amerika.

Attac Norge

Attac Norge er en partipolitisk uavhengig organisasjon som arbeider for en demokratisk forankret økonomi. Vi kjemper for en sterk regulering av den internasjonale finanssektoren, spesielt gjennom finansskatt og avskaffelse av skatteparadisene.

Sosialistisk Ungdom

Sosialistisk Ungdom er Sosialistisk Venstreparti sitt ungdomsparti. Vi tror på folks evne og kraft til å forandre verden. Målet vårt er et samfunn der folk selv har tatt makt og er frie fra alle former for undertrykking.

Rød Ungdom

Rød Ungdom er Rødt sitt ungdomsparti. Rød Ungdom mener kapitalismen er hovedgrunnen til sult, undertrykking og klasseskiller, fordi makten er så skeivt fordelt. Vi organiserer ungdom til kamp for en rettferdig verden.

Ansvarlig redaktør: Hege Skarrud

Redaktør: Maria Refsland

I redaksjonen: Martine Kopstad Floeng, Ida Moren Strømsø, Joakim Møllersen, og Guro Aaraasen

Design og illustrasjon: Clara Doupovec

Takk til

Vi ønsker å takke alle bidragsytere for deres enestående tekster.

Vi ønsker også å takke Tone Smith og Marie Storli for gode innspill på faglig innhold.

Utgitt med støtte fra LNU

De medvirkende forfatternes tekster er personlige, og reflekterer ikke nødvendigvis utgiverens syn.

INNHALDSFORTEGNELSE:

Vi trenger et nytt økonomisk system	3
Hva er det som skjer med oss?	6
Sykepleien under press	7
Et portrettintervju om nav-skandalen	9
En moderne assimilering?	11
Kjemp for alt du har kjært!	13
Mellom to stoler	15
Hvorfor skjer dette?	18
Ekspander eller dø	19
Udemokratisk kapitalisme	21
Intervju: Arild Vatn	23
Intervju: Ole Jacob Madsen	25
Hvordan ser veien videre ut?	28
9 prinsipp for et nytt økonomisk system	29

VI TRENGER ET NYTT ØKONOMISK SYSTEM

Vi, utgiverne av denne problembeskrivelsen du nå holder i hånda, har lenge arbeidet under det eksisterende systemet for å løse samfunnsmessige problemer som klimaendringer, økologisk krise, ulikhet, og sult. Våre gjennomslag har vært mange, men små. Vi klarer ikke løse de store problemene. Seierne forblir små dråper, som til sammen aldri har blitt til det havet vi trenger. Noe grunnleggende ligger i veien. Noen hensyn og interesser settes alltid foran og spenner bein på oss. Sammen har vi diskutert: Hva er problemet? Hvorfor er det sånn? Hva kan vi gjøre for å endre dette? Resultatet av diskusjonen leser du nå.

Internasjonalt har «systemendring, ikke klimaendring» vært slagordet for 2019, med Greta Thunberg og klimatreikerne i front. I Norge har ikke dette kravet blitt del av debatten på samme måte. Hvorfor er det sånn når vi alle opererer under det samme systemet, og ser miljøkrise true vårt felles, globale samfunn? Man kan spørre seg om vi har det så godt i Norge at vi ikke ser systemet som et problem. Eller står fortellinga om at politikk og økonomi er separert så sterkt i samfunnet, at vi ikke engang setter spørsmålsteget ved det som i dag styrer nærmest alle aspekter av våre liv?

Likevel er det viktig å merke at debatten rundt systemendring har pågått i ulike fora fra 70-tallet til nå. Men aldri fått den folkelige, demokratiske og reelle oppslutninga. Situasjonen er nå akutt. Vi står overfor en stor klima- og miljøkrise, og verden har aldri hatt større sosial ulikhet. Vi frykter for egne og framtidige generasjoners liv. Verden kommer til å endre seg, enten det er vi eller klima- og miljøkrise som styrer endringa. Vi mener at det må store, *politisk styrte* omveltninger til i samfunnet for å sikre en levelig planet og et godt samfunn.

Hva er dagens økonomiske system

Et *system* er en rekke skrevne og uskrevne regler som påvirker hvordan vi organiserer samfunnet vårt. Et system legger rammer for valgene som tas

på alle plan i samfunnet. Det dominerende systemet vi ser i samfunnet i dag er kapitalismen.

Kapitalisme baserer seg på vekst. I kapitalismen eier noen bedrifter og arbeidsplasser. Eierne bestemmer hvordan og hva som produseres, og hvilken lønn arbeideren den har kjøpt skal få betalt i lønn. Overskuddet fra bedriften tilhører også bedriftseieren. Bedriftseierne er i konkurranse med hverandre, noe som vil, ifølge den kapitalistiske historien, fremme nytenking basert på hva forbrukerne er villige til å betale for.

I dag er den dominerende retningen innenfor kapitalismen *nyliberalismen*. Dette gjelder også i Norge. Under nyliberalismen mener man at markedet er best egnet til å organisere produksjon, handel og arbeid i et samfunn. En nyliberalist vil at staten kun skal blande seg for å tilrettelegge for markedets interesser. Noe vi ser i motstanden til statlig eierskap og innblanding i økonomien gjennom skatter, avgifter og markedsreguleringer.

Mange partier i Europa, både på høyre- og venstresida, har omfavnet den nyliberale politikken. Fra 80-tallet, og spesielt utover 90-tallet, har man ført en politikk som kutter i offentlige tilskudd, privatisering av tidligere statlig eide selskaper. Det offentlige som for eksempel sykehus blir i større grad drevet som bedrifter gjennom en markedstanke av innsparing og konkurranse. Alt skal

effektiviseres; man skal tjene penger og kutte i kostnader hvor enn det er mulig, til tross for at det går på bekostning av kvalitet.

Ofte ender politiske diskusjoner i et tynt argument om at «sånn er det bare». Dette viser at vi lever under en sannhet om hvordan samfunnet best organiseres. En slik sannhet kalles også et *paradigme*. Nyliberalismen er i dag det gjeldende paradigmet, og gjennomtrenger den tradisjonelle venstre/høyre-aksen. Nyliberalismen blir sett på som det fornuftige, nesten det vitenskapelig bevist beste, på tvers av den politiske aksen.

Bidragstyrene i denne rapporten vil referere til kapitalisme og nyliberalisme litt om hverandre. Noen vil kanskje bare være kritiske til nyliberalismen, mens andre er kritiske til kapitalismen i seg selv.

Politikk og frihet

Politikk er en aktivitet som styrer samfunnsutviklinga. Det nyliberalistiske mantraet er at politikerne kun skal legge opp til at markedet kan fungere optimalt ved å innføre tollbarrierer, handelsavtaler, og lignende. Politikerne skal ikke blande seg inn i hva som selges på markedet og hvordan varene er produsert, derimot - det skal være konkurransedrevet. Er det ikke udemokratisk at folkevalgte politikere ikke skal blande seg inn i økonomiens *hva* og *hvordan*, som er en stor del av politikken? I dag ser vi at forvaltningen av våre felles ressurser heller er overlatt til bedriftseiere, deres styrer og aksjonærer.

Det økonomiske systemet setter økonomisk vekst og frihet for selskaper over nesten alle andre hensyn. Hvorfor ellers skulle vi produsert olje mens kloden koker, kutte i sosialstønaden når ulikheten vokser, og la selskaper som opererer i Norge importere klær laget av arbeidere som jobber for 225 kroner i måneden? Alt dette er ting som «alle» er imot, men systemets rammer gjør at vi havner der likevel. Negative konsekvenser blir unnskyldt med at «man trenger økonomisk vekst for å sikre god velferd for alle», «selskapers utgifter må ned for økt sysselsetting», «effektivisering for å opprettholde konkurransedyktighet», og «frihet». Men det store spørsmålet er: *frihet for hvem?*

Frihet skal ikke være friheten til å ødelegge naturen, blokkere framskritt, utnytte arbeidere, koke kloden, rasere pasienttilbudet på sykehusene våre, eller ødelegge lokalsamfunn.

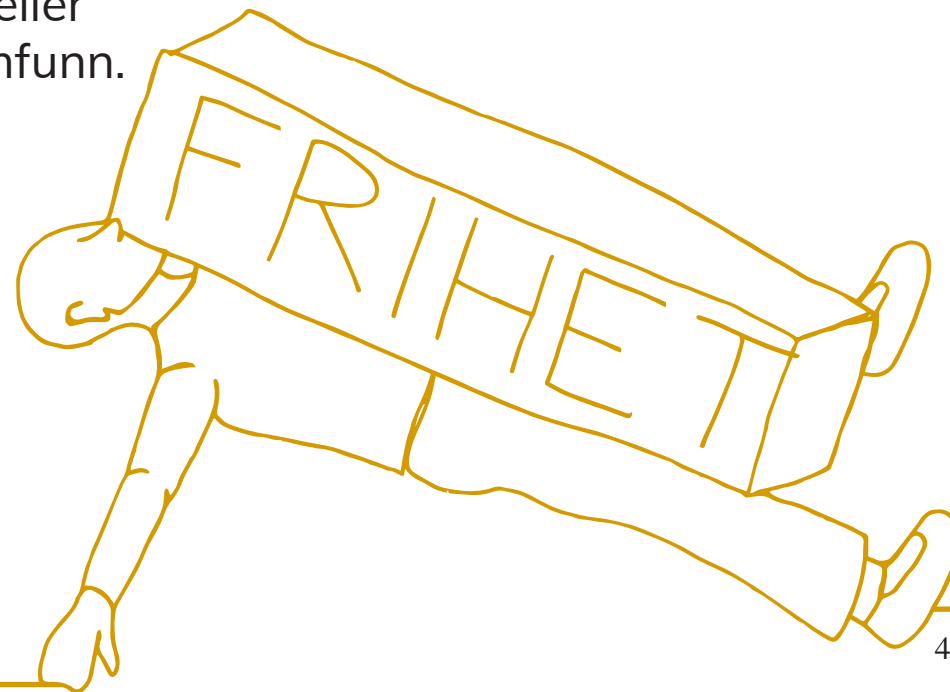
Folks liv, livsgrunnlag og arbeid

Vi har det siste året snakka med folk som setter spørsmålstegn ved utviklinga på arbeidsplassen sin, i lokalsamfunnet, på kloden, og ikke minst i eget liv. I tillegg, har vi selv sett klarere og klarere hva det er som hindrer oss i å få til de store, nødvendige omveltningene i samfunnet. Når vi ser økning i forskjeller, sult, klimagassutslipp, og økologisk krise, er det helt åpenbart at vi må legge om kursen totalt. Fellesnevneren er dagens økonomiske system som er basert på konkurranse og evig vekst. Det økonomiske system ligger til grunn for problemene vi nevner her. Derfor mener vi at systemdebatten må løftes for alvor.

For å få svar på alle spørsmålene våre om *hva*, *hvorfor* og *hvordan* har vi invitert inn flere aktuelle samfunnsdebattanter, eksperter, akademikere, og vanlige folk fra ulike deler av samfunnet til å dele erfaringer. De gir historier og teorier om hvordan dagens økonomiske system påvirker våre liv og livsgrunnlag. Vi kjenner den negative samfunnsutviklinga på kroppen. Denne rapporten er primært en samling av tekster og intervjuer som i første omgang belyser problemet. Vi løfter avslutningsvis noen tanker om veien videre for å bygge det nye systemet, som vi er nødt til å bygge, for å kunne jobbe *med* jorda, ikke *mot* den.

Systemendring må bli en del av den brede politiske debatten, også i Norge. Det er folk som du og jeg, som må vise andre at utfordringene vi står ovenfor er reelle - og de står ikke på trammen lenger, de står i stua vår. Vi ønsker å stå side ved side, sammen med deg, for å lage et samfunn som både er bærekraftig og rettferdig, for alle.

Frihet skal ikke være friheten til å ødelegge naturen, blokkere framskritt, utnytte arbeidere, koke kloden, rasere pasienttilbudet på sykehusene våre, eller ødelegge lokalsamfunn.

HVA ER DET SOM SKJER MED OSS?

Et økonomisk system lever ikke sitt eget liv. Derfor kan vi si at vi som mennesker både lever i økonomien som et *system*, men at det også er vi som er med på å skape systemet. Når systemet er laga av mennesker, betyr det også at vi kan endre det. Før vi tar fatt på systemendringa, er vi nødt til å forstå hva systemet er og hvordan det påvirker folk i alle deler av samfunnet.

I Norge bygget vi *velferdsstaten* for å ta vare på alle i samfunnet, uansett sosial status og klasse. Velferdsstaten bunner i en tanke om at alle skal bidra etter evne, og få etter behov. Her står arbeid sentralt. Gjennom arbeid sikres og ivaretas individ og flokk. Arbeid gir også muligheten til å utvikle en selv i ønska retning. Det er også i arbeidet vi selger til kapitaleierne at vi best kjenner systemets påvirkning på oss som mennesker, og hverdagen vår.

Samfunnsutvikla går i annen retning enn at vi og vårt livsgrunnlag tas vare på. En retning hvor arbeid er redusert til en innsatsfaktor i økonomien. Hvor vi settes opp mot hverandre og utnyttes som men-

neskelig kapital for andres høye, økonomiske gevinst. Det er et stort press knytta til at en *skal* arbeide. Det er stor forskjell på å bruke hverdagen til å gjøre noe en brenner for og som oppleves meningsfullt, og tvinges til å jobbe endeløse timer kun for å skrape sammen til mat på bordet og nedbetaling av lån. En annen viktig innsikt som er i ferd med å gå tapt når en ser mennesket kun som et middel, er at ikke alle kan arbeide, og de velferdsstaten ble bygget for å ta vare på faller utenfor arbeidslivet.

Det er stor forskjell på å bruke hverdagen til å gjøre noe en brenner for og som oppleves meningsfullt, og å være tvunget til å jobbe endeløse timer kun for å skrape sammen til mat på bordet og nedbetaling av lån.

I denne delen ønsker vi å se på nettopp hva som skjer med mennesket i dagens økonomiske system. Vi møter en sykepleier, en togkonduktør, en samisk aktivist, ei budeie, og ei som er ramma av NAV-skandalen. Vi hører historier om deres hverdag i dagens Norge. De deler refleksjoner rundt politikken og systemet som enten løfter dem opp, eller trykker dem ned. Det vi ønsker å stille oss her er: *har det å legge så mye av makta i markedets hender gitt oss det samfunnet vi ønska oss?*

Vi mennesker er flokkdyr. Vi trenger mellommenneskelige relasjoner og interaksjoner. Vi har behov for tillit og samarbeid. Når konkurransetvang gjennomsyrrer samfunnet og endrer motivasjon og interesser, hva gjør det med oss som mennesker? Hva skjer når vi har skapt, og hele tiden forsterker, et system som setter oss opp mot hverandre? Hva skjer egentlig når vår identitet, kultur, og naturen rundt oss overlates til markedet og kapitaleierne?

Et eksempel på det nyliberale paradigmet ser vi i den brede politiske støtten for innføringen av New Public Management (NPM) i offentlige virksomheter. Tanken her er å styre offentlige virksomheter (som helsevesenet) som private bedrifter. Da vil markedsprinsippene (altså etterspørsel og tilbud) føre til høyere kvalitet og økt effektivitet i offentlige tjenester. Men blir kvaliteten bedre? Og hvordan ser det ut for de som jobber på gulvet?

SYKEPLEIEN UNDER PRESS

Av Hanne Torgersen.

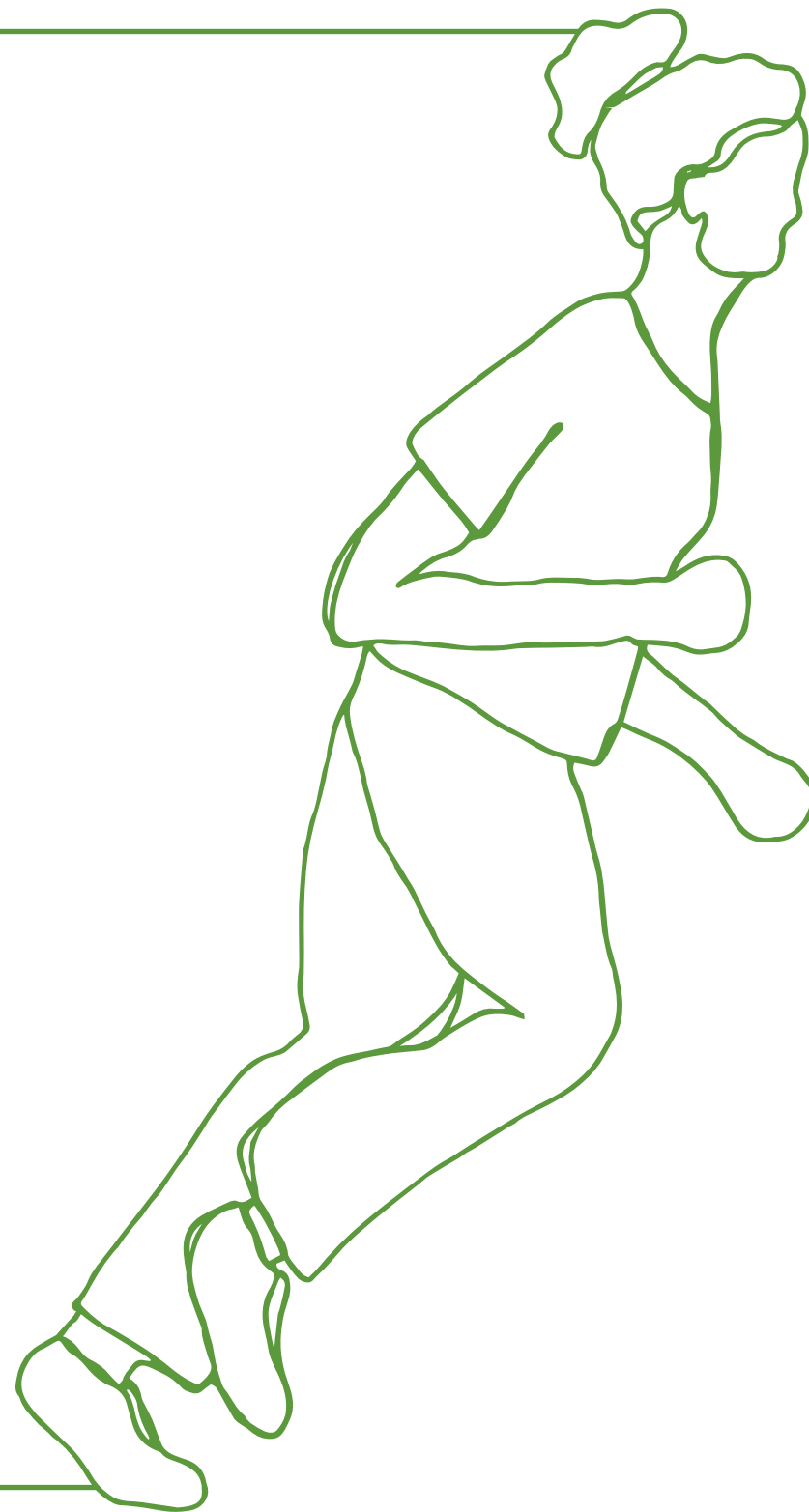
Jobber som sykepleier ved Oslo Universitetssykehus.

Du møter meg når du fødes, når bestefar blir syk og må på sykehjem, og når du selv skal få barn. Jeg er sykepleier, jeg følger deg gjennom hele livet. Jeg vil påstå at jeg har et av de aller viktigste yrkene som finnes. Likevel får jeg ikke utført jobben min. Systemet legger ikke til rette for det. Trange budsjetttrammer medfører kronisk underbemanning, samtidig som helsefagarbeiderstillinger forsvinner og sykepleierne får stadig flere oppgaver å fylle.

Moderne medisin utvikles i et rasende tempo; vi lever lengre, med og uten kroniske sykdommer. Dette krever økte ressurser fra helsevesenet. Samtidig opplever jeg og mine kolleger at vi stadig skal spare penger og at budsjettet blir strammere år for år. Vi skal utføre stadig flere oppgaver, uten at det blir ansatt flere. Kompetente helsefagarbeidere som vi er helt avhengige av, blir erstattet av ufaglærte pleiemedhjelpere. Vi sykepleiere må vaske gulv, stå over grytene på kjøkkenet og drive renhold.

I stillingsannonser tiltrekkes jeg av beskrivelser som «hektisk arbeidsmiljø», «høyt faglig nivå», og «evne til å ha flere baller i luften samtidig». Jeg liker høyt tempo, og jeg liker å jobbe med de akutt og kritisk syke pasientene på sykehus. Dessverre betyr slike begreper i realiteten ofte uforsvarlig høy arbeidsbelastning. På en dårlig dag prøver jeg å si meg fornøyd dersom alle mine pasienter kommer seg levende gjennom den. Yrket mitt burde være så utrolig mye mer enn det å kun holde folk i live. Realiteten er at vi mangler folk for å gjøre en skikkelig jobb.

Sykepleiere er ikke alene om å være overarbeidet, det er veldig mange andre yrkesgrupper som befinner seg i samme båt. Jeg vil ikke klage.

Forskjellen er at når jeg er utslitt og utbrent, når jeg har ansvar for altfor mange pasienter, eller når jeg har altfor mange arbeidsoppgaver og ikke har spist, drukket eller tisset på åtte timer, har jeg fremdeles ansvar for syke menneskers liv og helse. Jeg administrerer medisiner som potensielt er livsfarlige om jeg gjør den minste regnefeil. Om jeg overser at min pasient puster dårligere eller fremstår sløvere enn normalt, kan det få fatale konsekvenser. Flere ganger har jeg opplevd at mine voksne pasienter har tisset på seg, fordi jeg ikke rakk frem i tide for å hjelpe dem på toalettet. Jeg har vært vitne til at mennesker må dø alene, fordi de ikke har nære pårørende til stede, og fordi sykehuset ikke alltid mener det er riktig å prioritere å leie inn en fastvakt til å ivareta den døende. Mottoet er som kjent at vi må spare penger, der det spares kan.

Det er også gjennomgående i mange tilsyns- og mediesaker at noe svært alvorlig må skje før det blir satt inn tilstrekkelige tiltak og ressurser, på tross av at de ansatte på gulvet til stadighet varsler om forholdene. Det gjør meg forbanna. Hvorfor er det sånn? Fordi økt bemanning, bedre opplæring og kompetanseheving koster penger. De som sitter på pengesekken langt oppe i hierarkiet i helseforetakene og i regjeringen aner enten ikke hvordan det ser ut på gulvet, eller så bryr de seg rett og slett ikke. Jeg liker å tenke det første, men jeg er redd for at det er kostnadseffektivitet som er det viktigste. Så lenge de kan sørge for at de rikeste får bli enda rikere, gjør det ikke noe om vi andre må tråkkes stadig lengre ned i søla.

Jeg sluttet i min forrige sykepleierjobb av flere grunner, men en av de mest tungtveiende var at jeg ikke klarte å stå for jobben jeg utførte. Det var sjelden jeg fikk utført god, helhetlig sykepleie som ivaretok pasienten på beste måte. Jeg følte meg ofte som en medisindispenser på høygir, fremfor å føle meg som en sykepleier. Jeg klarte ikke å støtte et system som mener det er forsvarlig at en sykepleier har ansvar for inntil ni alvorlig syke pasienter (inkludert en stakkars korridorpatient). Vi skal ha pasienten i sentrum, sier nåværende helseminister Bent Høie. For meg ser det ut som vi har pengekassa i sentrum, mens sykepleierne og pasientene blir galant oversett. Så lenge det ikke havner i media, selvsagt.

Én av fem sykepleiere slutter i helsevesenet i løpet av ti år i yrket. Vi mangler over fire tusen sykepleiere i helsevesenet allerede i dag, og eldrebølgen har så vidt begynt. Lav lønn kombinert med et ekstremt boligmarked, gjør at jeg må leie leilighet sammen med en venninne for å ha mulighet til å kunne spare litt penger. Likevel er det å ta opp boliglån med dagens krav til egenandel en fjern drøm. Jeg fortsetter likevel fordi jeg elsker yrket mitt, og fordi jeg er villig til å ofre mye for å jobbe med det jeg liker aller best. Jeg er dog ikke villig til å ofre pasientsikkerheten og kvaliteten på pleie, eller min egen helse for den saks skyld, for et system basert på profittjag. Jeg kommer til å fortsette som sykepleier så lenge jeg kan gjøre jobben jeg elsker med en utførelse som er forsvarlig for liv og helse, men det spørs virkelig om jeg klarer å stå et helt arbeidsliv i dette yrket under dagens økonomiske system.

De som sitter på pengesekken langt oppe i hierarkiet i helseforetakene og i regjeringen aner enten ikke hvordan det ser ut på gulvet, eller så bryr de seg rett og slett ikke.

Det er ikke bare i helsetjenesten at New Public Management gjennomtrenger arbeidslivet. På NAV sitter de ansatte i dag med skjemaer, tall og stoppeklokker. Hva skjer med samfunnets mest sårbare, som NAV skal hjelpe tilbake på beina, når de møtes med dette?

ET PORTRETTINTERVJU OM NAV-SKANDALEN

Med Rita Rudiløkken fra Oslo.

Hun har fem barn og et barnebarn og har sloss mot NAV siden 2012.

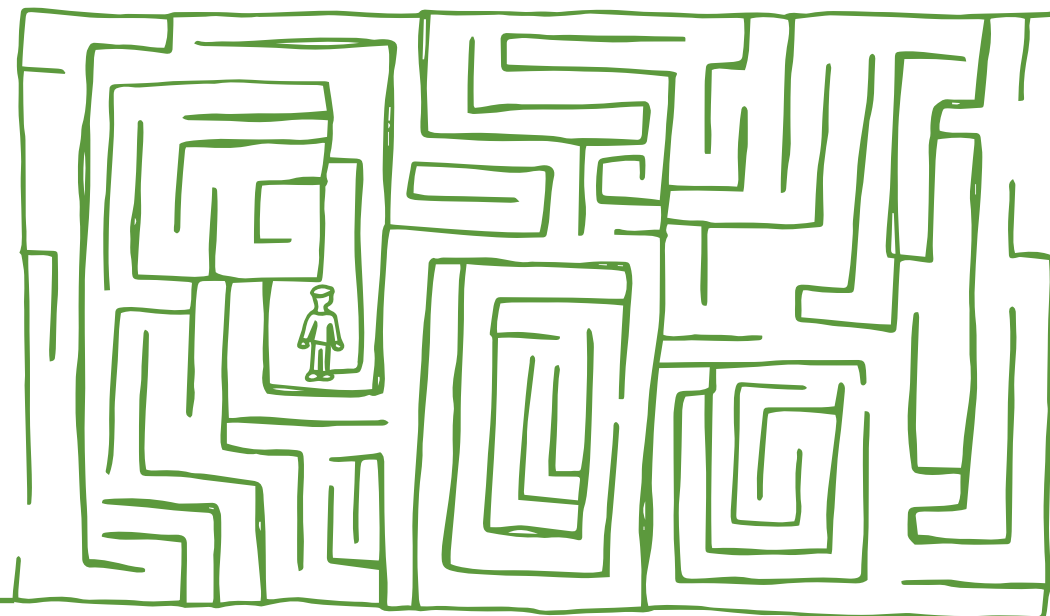
Hva opplevde du i møte med NAV?

Jeg ble involvert med NAV i 2012 etter å ha vært syk lenge. Jeg gikk i lang tid og veksla mellom å være i jobb og å være sykemeldt. Jeg måtte gjennom to rettssaker i forbindelse med et overfall og gikk i grøfta av den påkjeningen. Alle som skulle hjelpe på NAV, psykolog og lege, hadde ingen forståelse. De sa at jeg måtte ikke prøve og lure dem ved å si at jeg var sjuk, og at alle fikk til å gå til psykolog to ganger i måneden og være i full jobb. Da skjønnte jeg at de her vet ikke hvordan det ligger an for meg. Jeg ble svikta i mange instanser. Fikk ikke offentlig psykolog. Jeg fikk ikke bearbeida traumat. Ble sykemeldt ett år, så gikk jeg over på AAP hvor jeg fikk en diffus «tiltaksplan». I planen sto det “rehabilitering”, men ingenting skjedde. Jeg ble dårligere og dårligere psykisk. Jeg måtte gjøre alt selv, og jeg tenkte blant annet at det ville være bra for meg å bo i Spania, fordi jeg følte meg mindre redd der. Jeg ordnet alt med de kommunale utleierne jeg leide hos, og skolen til dattera mi som skulle være med. Saksbehandleren hadde sett på EØS-reglene og ga meg klarsignal til å flytte.

Og det er her denne AAP-skandalen kommer inn i ditt bilde? Det stemmer. Vi flytta til Spania i oktober 2014, kom hjem igjen en uke før jul, var i Norge til slutten av januar. Oppholdet hadde positiv effekt, vi ville prøve igjen. I slutten av mai, mens jeg enda var i Spania, fikk jeg mail fra NAV. Jeg måtte komme på et møte med dem i Norge, om ikke stoppet de pengeoverføringene. Jeg hadde i lang tid prøvd å fått kontakt med saksbehandleren min, uten

hell. Den som undertegna denne mailen var en saksbehandler jeg ikke kjente. Jeg dro tilbake til Norge for å stille i møtet. Der ble jeg anklaget for å lure dem og beskyldt for å være kriminell. Det var umulig å komme til ordet. Venninna mi som var med meg bare satt og gapa over hvordan de snakka til meg. De sa jeg hadde prøvd å lure dem tre ganger. Jeg ble sjokkert. Hadde jeg prøvd å lure dem hadde jeg ikke sagt det til skolen, eller de kommunale utleierne. Jeg hadde jo i tillegg fått klarsignal fra saksbehandleren. De avfeide alt og sa jeg ville bli politianmeldt. Dette var et forferdelig møte for en med PTSD. Etter møtet ble jeg utrolig syk og trengte hjelp av tre venninner for å komme meg til Gardermoen. Jeg er syk på grunn av hva kriminelle har gjort mot meg. Et overfall og en bombe har gitt meg PTSD. Så satt jeg der, beskyldt for å være kriminell. Jeg måtte flytte hjem til Norge og bo hos kusina mi. Jeg satt der med to hjemmeboende barn, uten eget sted å bo, og uten noe inntekt. Jeg brukte 2 måneder på å karre meg til et NAV-kontor, fordi jeg var så redd dem. Jeg ble sykere etter denne opplevelsen enn jeg ble etter overfallet. Jeg er nå ufør, og jeg mener at det er NAV som har gjort at jeg er det.

Hvilke prinsipper virker det for deg som at NAV styrer etter? NAV drives litt som en bedrift. De sitter der med reglene og A4-arkene sine som du må være innenfor. Menneskeverdet er borte. De stiller spørsmålstegn ved deg. Du ønskes velkommen med mistenksomhet. De overkjører deg i samtaler, selv når du er psykisk syk. Tårene bare renner. De snakker til deg som om du ikke er

verdt noen ting. De glemmer at de jobber med mennesker. I en periode var jeg på sosialstønad da jeg falt mellom to stoler. Da var det noe rot med en utbetaling som var stoppa, og jeg skulle ringe. De tar ikke telefonen sånn som før, det nye er at de skal ringe deg opp etter to døgn. Da sitter en alene der i tre dager uten penger. Det er lenge når du er sosialklient. Du kan ikke bare stikke innom, for kontoret er kun åpent når du har timeavtale. Man har jo regninger som skal betales med frister, det er et problem når man ikke får rask hjelp. Det berører hele familien. Hadde ikke det vært for nettverket rundt meg, og en behandling jeg oppsøkte på Modum Bad, og den hjelpen jeg fikk der, er det ikke sikkert jeg hadde sittet her i dag.

Hvordan opplever du at samfunnet ser på folk som trenger hjelp fra NAV? Samfunnet oppfatter oss på NAV som et eget folkeslag, føler jeg. Sånn som på NAV. At vi er snyltere og kriminelle som lurer til oss penger. Jeg har hatt ubehagelige episoder hvor det har blitt antydning mistillit mot at jeg skal ha ansvar for penger. Jeg har fått kommentarer om latskap og at man later som man er syk. Det føles vondt. Vi på NAV skammer oss. Vi får ikke nok hjelp. Folk blir hengende igjen der. Hvordan folk ser på oss gjør det enda verre. Jeg har alltid vært aktiv og hatt masse verv. Jeg gikk fra å jobbe tre jobber for å bemanne lån og ta vare på barna, til å bli sosialklient.

Hva burde være NAV sin rolle og prinsipper? NAV sin rolle burde være å hjelpe de som trenger det. Det må være målet. Også må de være ulike mål, fordi NAV i dag er stort. Det er de som er sykemeldte, de som er under rehabilitering, de som skolerer. Disse gruppene har forskjellige behov, og man må tilpasse seg disse. Man skal aldri slutte å tenke muligheter, men de må være realistiske. For eksempel, for å få AAP nå må det være et håp om at du skal kunne jobbe, og det er det, men ikke innenfor NAV sin tidsramme. Du kommer ikke fortere tilbake i jobb av at NAV setter ned foten. Vi blir sykere av det, og utsiktene til å komme tilbake i jobb blir enda fjernere. NAV skal ikke være et system der du går og føler at du aldri kommer ut. Før med Trygdekontoret var det ikke disse langtidssykemeldingene som vi ser nå der man aldri kommer ut igjen. Vi som er syke trenger en rådgiver og en veileder for å komme oss opp igjen. Vi trenger noen som informerer oss om våre rettigheter. Vi tren-

ger tydelighet og tett kontakt. Vi trenger noen som finner mulighetene og ressursene i oss som er der. Vi trenger at de ser oss.

Hva må gjøres i politikken for at vi kommer dit?

Det burde være hyppigere kontroller av NAV-ledelsen, også i enkeltsaker. De er veldig opptatt av statistikker, tall på hvor mange som jobber, eller ikke, og så videre. Problemet er ikke der. Problemet er hvordan saker behandles. Mer kontroller kan forsikre at regelverket fungerer på den måten som beslutningstakerne har tenkt det skal. Det skjer ikke i realiteten. Noen ganger skulle jeg ønske at Stortinget og ledelsen i NAV ble sjuke, så kan de vente i 8 uker på å få behandle sjukemeldinga si. Se hvordan det er å bruke systemet de har laga. Konsekvensen av misbruken av makt, feiltolkning av lover, og den manglende handlekraften i forbindelse med oppdagelsen av dette, har tatt menneskeliv og ødelagt familier. De var klar over det som skjedde, og dette med EØS er ikke første skandalen. Hvorfor sparkes de ikke?

Vi er alle mennesker. Men beslutningstakerne forstår ikke det. De kommer aldri dit hvor vi vanlige folk er.

De har så mye rettigheter og får en fallskjerm på et par millioner når de dummer seg ut. Det står i kontrast med oss som dro til Spania, ble behandla som de verste kriminelle og satt bak lås og slå med en gang.

Jeg trekker likheter til hvordan vi behandler asylbarn, de som er krigsflyktninger. Hva slags mennesker har vi blitt? Vi skal jo hjelpe folk. Hjelpe de svake. Jeg har hørt hvordan de snakker i skranka på NAV. Med de som sitter enda dypere i sin NAV-avhengighet. Utenlandske, rusmisbrukere. Man ser ikke mennesket. Glemmer bort ringvirkningene. Hva er det som skjer med et menneske når man faktisk mister alt og blir lavtlønna? Jeg får si at jeg har vært heldig. Jeg har tak over hodet og mat på bordet. Jeg har det ganske stusselig, men ser folk som har det verre enn meg. De prøver jeg å fronte ved å tørre å stå fram sjøl. Jeg håper at politikerne våkner opp. Jeg håper vi kan få fokus på hvor mange som sliter og hvor ille mange har det i Norge, verdens rikeste og beste land å bo i.

Samenes 2000-tallshistorie kan se ut til å bli en historie om baksida av klimapolitikken. Samisk kultur og livsgrunnlag er i konflikt med den grønne veksten som vil bruke deres områder til å bygge ut anlegg til produksjon av såkalt ren energi. Dette skjer over hele verden. Konfliktområder mellom marginaliserte grupper, og en miljøpolitikk ført med den sentrale tanken om økonomisk og materiell vekst.

EN MODERNE ASSIMILERING?

Av Ole-Henrik Lifjell.

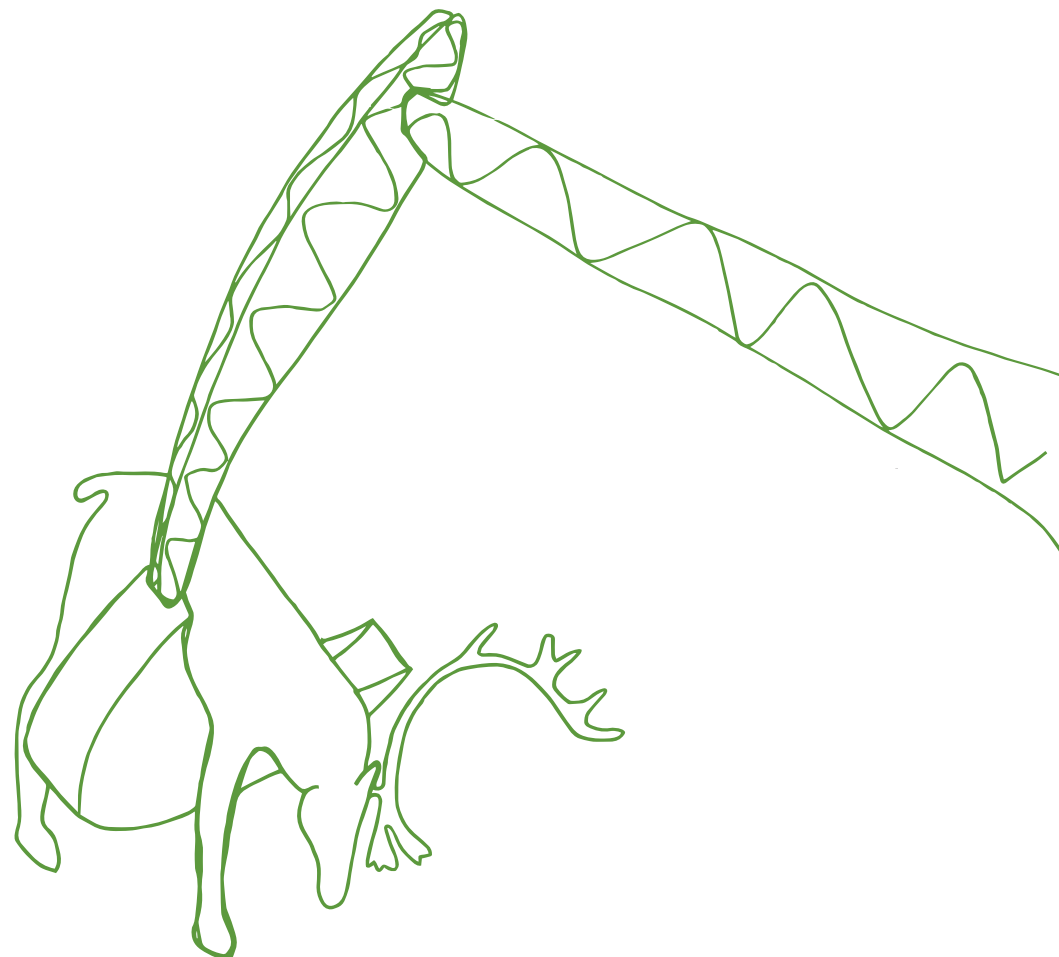
Leder i Sametingets ungdomspolitiske utvalg, NSRU og medlem i Noereh. Han er aktiv i arbeids/aksjonsgruppa til kampen mot vindkraft på Øyfjellet ved Mosjøen.

Det er i år 40 år siden Alta-saken. I kjølvannet av aksjonen, fikk det samiske folk større vern i en rettslig kontekst. Sametinget ble etablert, grunnloven fikk en egen sameparagraf, den norske stat ratifiserte ILO-konvensjonen, og samisk er i dag et av to offisielle språk i Norge. I den forbindelse skulle man tro at den samiske folkegruppen har de rette rammene til å leve verdige liv og kunne eksistere på de premisene de selv anerkjenner som viktige. Men gjør vi det?

Når vi ser de problemstillingene den samiske befolkning står overfor med tanke på interessekonflikter, kan man sette spørsmålstegn ved hvor forpliktende de rettslige forpliktelsene til Norge egentlig er. Vi lever i en tid hvor kapitalismen og egoismen står sentralt, og hvor realiteten tilsløres av ord som og ofte blir gjemt bak andre ord som «framtidsrettet» og lovnader om vekst og utvikling for samfunnet.

Men hva skjer innad i de samiske samfunnene? Det er 20 år siden kongen beklaget på vegne av den norske stat den urett som den samiske befolkningen har vært utsatt for. For om lag 500 år siden begynte en prosess som enda lever i beste velgående. Den samiske befolkningen begynte så smått å bli tvangskristnet. Dette var starten på en bestialske og inhuman behandling av en folkegruppe som man i dag skal være flau over. En politikk som endte i Kautokeinoopprøret.

På slutten av 1800-tallet vokste nasjonalistiske tanker fram blant den norske befolkningen. De som avvek fra det man oppfattet som "norsk" skulle assimileres. Man gjennomførte mål av hodeskaller, og andre rasebiologiske undersøkelser. Målet var å kartlegge at samer var underlegne nordmenn og trengte å bli «reddet» av den norske stat. Senere ble sameskolene etablert. Her skulle samiske barn sendes til internatskoler for å lære seg å bli gode nordmenn. Denne praksisen fikk først et skifte på slutten av 1960-tallet da man fikk retten til undervisning i samisk språk. Etter det fulgte Alta-saken og dernest opprettelsen av Sametinget i 1989.

Til tross for at de rettslige rammene tilsynelatende er endret til å romme en større ivaretagelse av det samiske folk og samfunn ser vi at problemstillingene i vår samtid er gjentakende. For over 100 år siden mobiliserte Elsa Laula til det store riksgrenseoverskridende samepolitiske møtet i Trondheim. Sakene som da var i fokus er nærmest identiske med de sakene den samiske befolkning i dag kjemper for. Kan man da si at de rettslige rammene som har kommet har en effekt?

Hvis man ser på de undersøkelsene som er gjort av samisk samfunnsliv kommer det frem at den samiske befolkningen har en dårligere psykisk helse enn befolkningen forøvrig, er mer utsatt for etnisk hets, og har en høyere selvmordsstatistikk. En av årsakene bak denne dystre statistikken er den samiske befolkningens samfunnsutvikling.

Samfunnsutviklingen innad i det samiske miljøet stagnerer. Vi kjemper daglige kamper for å verne om våre tradisjonelle områder, våre tradisjonelle næringer og i det en forlengelse av språk og andre bærebjelker i vår kultur. Når våre liv i grove trekk omhandler bare det å eksistere og vi dermed blir kollektive i hvordan vi ser på problemstillinger i samiske perspektiv – hva skjer da med det menneskelige individet?

Ifølge grunnlovens §108 står det at den norske stat er forpliktet til å tilrettelegge for at den samiske folkegruppe skal kunne sikre og utvikle sitt språk, kultur og samfunnsliv. I tillegg til dette, har den norske stat ratifisert ILO-konvensjon nr. 169 som omhandler urfolk i selvstendige stater og deres rett til å bevare og videreutvikle sin kultur, samt at det er myndighetenes plikt å gjøre tiltak for å støtte dette arbeidet.

Tvangsslakting av rein er et problem for unge nyetablerte reindriftsutøvere. Vil en slikt politikk ivareta Norges nasjonale og internasjonale forpliktelser dersom unge samer ikke lenger kan leve av sin næring, når reintallet er for lavt til å være bærekraftig? Paradoksalt nok ser vi at det i samme områder som det er bestemt tvangsslakting, også er planlagt å drive med kobberutvinning gjennom gruvedrift og store industrianlegg. Det er mildt sagt betenkelig at man vil slakte ned reinflokker på bakgrunn av at det er for mange rein i forhold til arealet, samtidig som en har tilstrekkelig areal til å opprette omfattende industrianlegg.

En slik politikk er bygd på premissene til de som ikke kan eller vil relatere seg til forvaltning av natur på bærekraftige måter. Regjeringas politikk vil medføre rasert natur, forgiftning av fjorder, og en fordrivelse av allerede etablerte bærekraftige næringer. Bærekraft og naturlige, funksjonelle økosystem blir ofret på alteret til kapitalismen og den økonomiske veksten.

Vi kjemper daglige kamper for å verne om våre tradisjonelle områder, våre tradisjonelle næringer og i det en forlengelse av språk og andre bærebjelker i vår kultur.

Norge har vokst seg til et av verdens rikeste land på grunn av statlig og offentlig eierskap. Sånn har vi fordelt av våre felles goder til hele samfunnet. Men trenden er i ferd med å snu. Mer av det som tidligere var offentlig og statlig eid, blir nå solgt til private eiere, enten alt eller deler. Hva skjer da med de som arbeider under stadig mer oppkuttete forhold?

KJEMP FOR ALT DU HAR KJÆRT!

Av Janne Håkonsen.

Lokfører og organisert i Norsk Lokomotivmannsforbund.

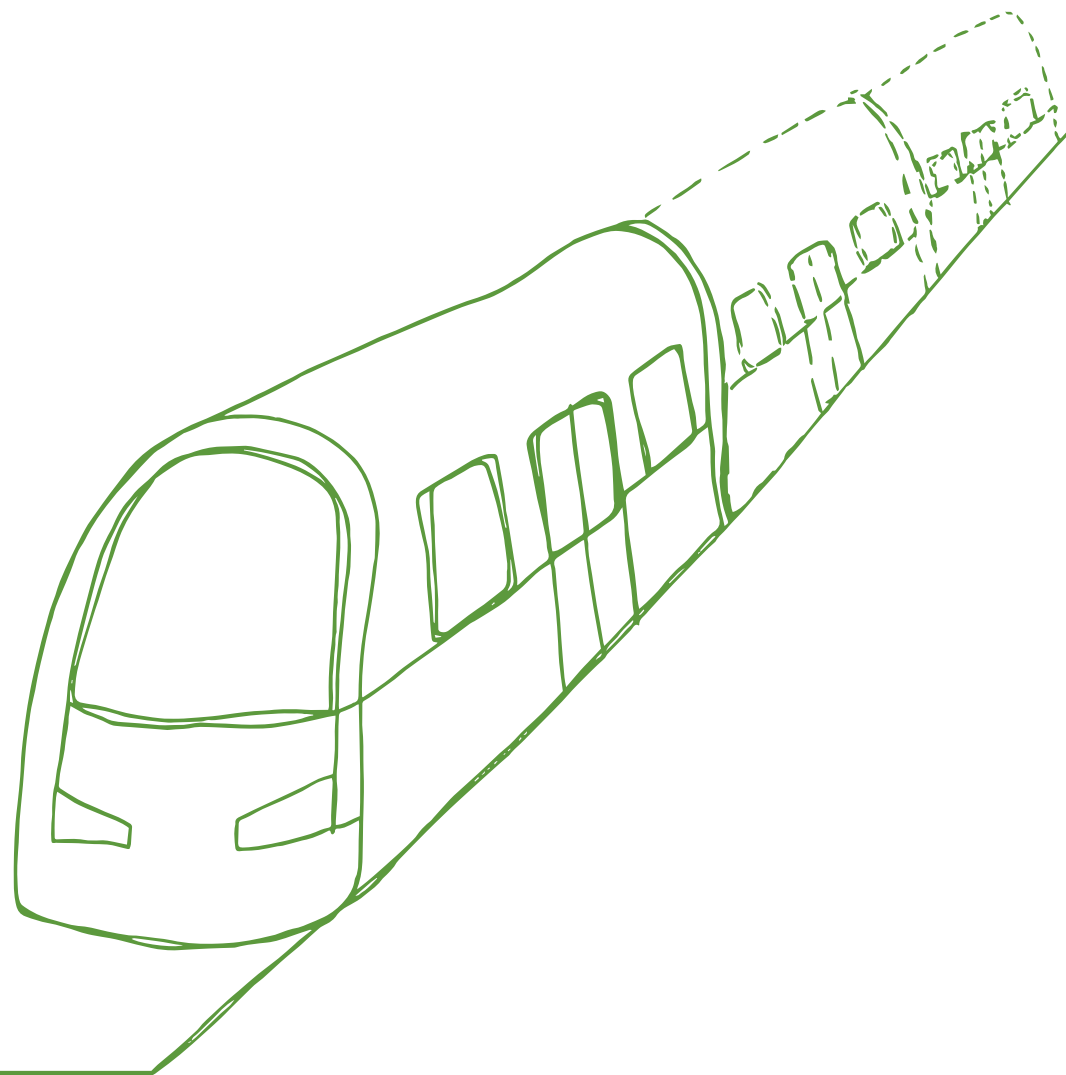
Jernbane er noe av det vakreste jeg kan tenke meg. Jernbanen har et viktig samfunnsoppdrag. Den skal binde by og land sammen. Den skal fungere både for passasjerer, gods, de som jobber der. Den skal frakte folk til og fra skole og jobb, frakte unger til besteforeldre og kjæresten til hverandre. Den skal organiseres slik at gods på bane avlastes gods på vei i et iherdig forsøk på å bedre miljøet. Når dette skjer er jernbanen på sitt aller vakreste.

Som så mange andre gode fellesskapsløsninger er jernbanens samfunnsoppdrag truet. Både den norske jernbanereformen og EUs jernbanedirektiver er i ferd med å rive et velfungerende system fullstendig fra hverandre. Hva vil vi sitte igjen med til slutt? Fragmenterte biter, fragmenterte strekninger, noe som en gang var stort, som en gang fungerte – men som etter å ha blitt kjørt gjennom den markedsliberalistiske kverna vil bli svekka på stort sett alle områder. Det er ikke vakkert, det er bare trist.

Som lokomotivfører opplevde jeg at paragrafen i regelboka som omhandlet samfunnsoppdrag styrket yrkesstoltheten min. Den har hatt et historisk sus over seg og tilført noe ærverdig. I 2015 ble denne paragrafen fjernet med et pennestrøk i det den borgerlige regjeringa vedtok jernbanereformen. I en verden hvor styrende politikere i stadig større grad kjenner prisen på alt, men ikke verdien av noen ting, trumfer profitt tilsynelatende alltid samfunnsoppdrag.

Ansettelse i NSB ble tidligere regnet som en sikkerhet livet ut. Her var det gode kollektive velferdsordninger, en trygg arbeidsplass for folk. Men fra slutten av 1970-tallet og inn i 1980-åra skjedde en del skjellsettende politiske

endringer som påvirket NSB som arbeidsplass. Frem mot 80-tallet startet den gradvise nedbygginga. Deregulering av kapitalen, den sosiale boligpolitikken skrota, og større mengder kapital samlet på færre hender. Markedsliberalismen startet sitt inntog i norsk politikk og i løpet av en 20-års periode kan en si at Norge gikk fra å være et land der politikken styrte økonomien til et land der økonomien styrer politikken. Her er det ikke plass til et stort statlig konsern som nærmest har monopol på jernbanen.

Jernbanepakke 1 kom så i 1996, med krav om å dele opp de gamle jernbanetatene og statsforvaltningene. Formålet var å tilrettelegge for konkurranse om og på sporet. Ordningene oppleves som en suksess for de på toppen, mens situasjonen er annerledes for de på «gølv». De ansatte i Jernbaneverket har fått en ny hverdag preget av usikkerhet i arbeidsforholdet.

Før 1996 var jernbanen i Norge synonymt med NSB. Det var én sentraladministrasjon, en håndfull direktører og alle jernbaneansatte var å finne her. Alt fra lokomotivførere til banemontører og renholdere. I dag heter NSB Vy, og er bare ett av en rekke togselskaper i en sektor som stadig splittes opp i mindre og flere selskaper. Alle med hver sin stab, ledelse og selvfølgelig godt betalte direktører. For hver nye utskilling, og hver nye anbudsrunde, presses de ansattes lønns- og arbeidsvilkår. I den andre enden av skalaen er det fint lite press på pensjon og lønn. Direktørene håver inn.

Siden 1996 har det gått slag i slag på jernbanen hva gjelder å legge til rette for full markedsadgang, liberalisering og konkurranse. For oss lokførere ansatt i godstrafikken har de siste elleve årene bydd på en massiv omorganisering. Det har blitt større overtidspress og mer nattarbeid. Vi har opplevd konkurser, avviklinger og omorganiseringer med formål om å svekke tariffavtaler og medbestemmelse.

Den største omorganiseringen av norsk jernbane på 100 år ble pressa igjennom på rekordtid. Uten konsekvensanalyse eller risikovurdering, uten en ordentlig høringsrunde eller folkeopplysning utad. Bare et Stortingsflertall fylt til randen av kunnskapsløshet og en helt særegen arroganse for vanlige arbeidsfolk. Jernbanereformen ble vedtatt en junidag i 2015. Utafor sto flere tusen jernbaneansatte, i politisk streik mot den samme reformen, og prøvde å ta inn over seg hva dette vedtaket ville bety for arbeidet og livet fremover.

I dag har jernbanereformen fått herje ytterligere med alle oss ansatte på jernbanen i fire år. Det har vært fire år under konstant omorganisering, effektivisering og omstilling. Den ene yrkesgruppa og området etter det andre, har blitt skilt ut fra NSB-konsernet. Vy er nå redusert til et slags bemanningsbyrå for lokførere og konduktører.

En rask oppsummering av ansvarspulverisering og den komplette galskap ser slik ut: Vy kjører ikke med sine egne tog, tog leies av selskapet Norske Tog AS. Vy kjører ikke på egen infrastruktur, men på Bane Nors. Togene blir ikke vedlikeholdt av de som eier dem, men av Mantena og Stadler - og etter hvert hvem som helst som vinner vedlikeholdsanbudene. Vy stopper ikke på egne stasjoner, men på BaneNorEiendom sine. Vy eier ikke billettsalgssystemet som konduktørene bruker, det leies av selskapet Entur AS. Vedlikehold av skinnegang og annen infrastruktur blir utført av en drøss med underleverandører under BaneNor. Rutene vi kjører etter lages av Jernbanedirektoratet.

Advarslene fra fagforbundene og oss jernbaneansatte om økt byråkrati, tap av fordeler ved oppsplitting, svekket sikkerhet og ansvarspulverisering har vært tufta på kunnskap og erfaring fra egen sektor. Vi har vært klare i vår tale, vi har ønska dialog. Vi har savna fornuft og politikere som lytter til fagfolk. Det vi har fått er en jernbane i oppløsning - og politikere som er blindet av ideologi og arroganse, der de fortsetter å klamre seg fast i skrivebordsteorier i sin videre rasering av fellesskapets jernbane.

For hver nye utskilling, og hver nye anbudsrunde, presses de ansattes lønns- og arbeidsvilkår.

En av de viktigste hjørnesteinene i ethvert samfunn er jordbruket. Det produserer mat, ivaretar kulturarv, kulturlandskap, holder landet i hevd, bidrar til økologisk stabilitet, og bringer med seg en rekke arbeidsplasser også utenfor selve bruket. Når jordbruket kvernes gjennom en effektiviseringspolitikk og reduseres til å måles i volum på markedet, og ikke i sitt øvrige samfunnsansvar, taper sistnevnte.

MELLOM TO STOLER

Av Kathrine Kinn.

Mjølkebonde i Flatdal og nestleder i Norsk Bonde- og Småbrukarlag.

Som bonde har jeg noen valg. Leverer til samvirke, eller være min egen markedsaktør. Her på bruket gjør vi begge deler. Samvirkene gir oss trygghet ved at vi alltid får avsetning. Ulempen er at samvirkene ikke gir en merpris for en produksjonsmåte som er i tråd med vår overbevisning om god ressursutnyttelse og dyrevelferd. Samvirkene betaler ikke ekstra for ku og kalv sammen i mjølkeproduksjon, de betaler ikke ekstra for setermjølka, og de betaler ikke ekstra for lam som sendes rett fra fjellet uten slutføring på kraftfôr. Det som lønner seg er å ha kyra i fjøset og la lammene få fri tilgang på kraftfôr. Derfor har vi valgt å selge en god del av produktene direkte til forbrukeren. Ulempen med direktesalg er at vi ikke er sikret avsetning, og mye tid går til levering, kundekontakt og markedsføring - bekymringer og utfordringer samvirkene bærer for oss når vi leverer til dem.

Hva har egentlig skjedd? Hvorfor velger stadig flere bønder å gå utenom samvirke og dagligvarekjedene for få økonomi i å produsere mat i tråd med egen overbevisning? Samfunnsøkonomen Erik Reinert mener at jordbruket har havnet i klem mellom markedsliberalismen og restene av forsøk på planøkonomi i Norge i etterkrigstida. Jordbruket er i klem mellom de minst positive aspektene av begge ideologiene, skrev han i 1997. En av mine favorittforklaringer på hvorfor norsk jordbruk er som det er.

Han skriver at jordbruket lenge tilpasset seg markedet ved å være monopolist. Lokale initiativer ble sett som forræderi mot samvirketanken. Selv om denne trenden er avtagende, finnes holdningen fortsatt. Jeg møtte holdningen da vi kjøpte mjølkekvota vår og gjorde en pensjonert mjølkebonde til millionær. Mjølkebonden mente at sånne som oss, de som foredler deler av mjølka selv, ikke burde finnes i norsk jordbruk. Argumentet vårt for å foredle sommermjølka selv, er å utnytte kvaliteten setermjølka har, helse- og smaksmessig, og hente ut en bedre pris i markedet for kvalitetsforskjellen. Hvis vi ikke hadde gjort det hadde den havnet i samme tanken som annen mjølk.

Over en lunsj av lokalproduserte oster i Østerrike, i et område på størrelsen til Vestfold, med 30 meierier og over 500 aktive setre (Norge har ca 900 aktive setre), spurte jeg to av samvirkene våre hvorfor de ikke satser mer på mat med lokal identitet. Kanskje ville det vært liv laga for fjellandbruket og mangfoldet hjemme om ikke det lønnsomme for bonden var flest mulig dyr i fjøset for å få ut mest tilskudd og puljetillegg. Svaret: «Industrien vil ha få varer».

Å behandle jordbruket som industri er feil. Jordbruket skiller seg fra industri ved at ny teknologi og god tilgang på kapital ikke fører til høyere priser for produsenten, men til lavere priser for forbruker. Skalautbyttet i jordbruket er avtagende. Sauebønder har kjent dette på kroppen i flere år. Det ble brukt en god del statlige investeringsmidler på sauefjøs. Mange satset. Resultatet: overproduksjon. Hvem gir seg når lønnsomheten faller? *Småbrukeren* som har gjort nøysomme investeringer eller *satseren* som har låst seg fast til drifta med skyhøy gjeld? En ting er sikkert; overproduksjon er effektivt for å få små aktive bruk inn i statistikken over nedlagte bruk.

Reinert mener at jordbrukets klokkertro på stordriftsfordeler er et resultat av den planøkonomiske tankegangen. Utfordringen med monopolet som har preget og fortsatt preger samvirkene våre. Her hindres mangfoldet og det er i liten grad basert på desentraliserte menneskelige initiativ, nisjeproduksjon og markedssignaler. For eksempel måtte det noen ildsjeler og norske oste-suksesser til på internasjonalt nivå for at sentrale aktører i norsk jordbruk skulle få øynene opp for at det går an å tjene penger på mindre produksjonsheter.

Beveger vi oss over til liberalistene møter vi argumenter om at bønder ikke burde få tilskudd når andre yrkesgrupper klarer seg uten. Én løsning er å slippe bonden fri. For å gjøre det har de blåblå blant annet hevet kvotetaket på mjølk. Nå kan en bonde produsere 900 tonn mjølk på eget bruk. I vår bygd har vi et slikt «Listhaug-fjos» på 900 tonn. Hvorfor er det få mjølkeprodusenter igjen i vårt område? Jo, blant annet fordi kvotene er sopa sammen og samlet i et fjos. Til sammenligning har vårt bruk ti kyr og ei kvote på 38.000 liter. En passende produksjon i ei fjellbygd hvor det er lite dyrka mark, men mye utmark. Hvis ikke vi ute i distriktene bruker utmarka aktivt, gir det liten mening å produsere mat langt fra forbrukeren og slakteriene. Da kunne vi like godt ha drevet en gård nærmere byen, med et stort fjos i stål og betong, og kyr som ikke trengte annet enn en luftegård og store mengder kraftfôr. Men det vil vi jo ikke, fordi vi ønsker å drive på en måte som ivaretar miljø, klima, kulturarv og kulturlandskap.

I tillegg mister vi stadig virkemidler som en del av den globaliserte økonomien og nye frihandelsavtaler. Jeg sier meg enig med Reinert i at «bulk-

produksjonen» i jordbruket er den delen av norsk jordbruk vi dårligst kan forsvare i en frihandelssituasjon. For eksempel: Hvorfor skal vi velge Tine-mjølka hvis vi en dag kan velge mjølk fra et land der mjølka er produsert med et større beiteopptak, der ku og kalv går sammen, kyrne er i løsdrift, og som i tillegg er billigere?

Vi bønder merker kjedemakta når sauene våre ikke slipper til i butikkhyllene – ikke minst merker vi prispresset. Her har det imidlertid skjedd en framgang. Det er prispress på standardprodukter, men óg dagligvarebutikkene ønsker spesialprodukter nå. Samvirkene, som i hovedsak satser på standardprodukter, opplever smertelig konsekvensene av dette. Prispress gjør at produksjon og distribusjon kommer under lupen, her for eksempel med tanke på dyrevelferd. Deres løsning er ofte sentralisering. Det fører til at produksjon av kjøtt blir fjernere fra forbrukerens ønsker om god dyrevelferd, kort avstand til slakteriet og lave utslipp. Vi får større lam, flere lam i søya, mer kraftfôr, tidligere sanking og slaktning, og lengre vei til slakteriet når flere slakterier legges ned. Våre kyr reiser helt fra Seljord i Telemark til Rudshøgda i Oppland for å bli slakta. Det er vondt for en bonde å sende kyr så langt for å avslutte livet.

Skal vi tenke nytt trenger vi økonomiske teorier som forstår at jordbruk skiller seg fra industri. En forståelse som strekker seg lengre enn planøkonomiens og liberalistens favorisering av stordrift og produksjon løsrevet fra trender i markedet. Vi kan heller ikke basere oss på kapitalismens råde priskonkurranse. Vi trenger en ny retning der samfunnsoppdraget til jordbruket kan ivaretas: Nok, sunn, trygg og bærekraftig mat til befolkninga. Ikke kvantitet foran kvalitet, men plass til et mangfold av produksjonsmåter, husdyrraser og sluttprodukter. For det finnes ikke én sannhet i norsk jordbruk, det er ikke enfoldig i et land med fjell, fjord, kyst og flatbygd. En ting er sikkert, dagens politikk fører til fortsatt avvikling av norsk jordbruk. Det er ingen tjent med. Vi trenger politikk og et nytt økonomisk system for å ivareta matproduksjonen vår for all framtid.

HVORFOR SKJER DETTE?

Vi kunne ha inkludert historiene til utallige mennesker i forrige kapittel. Konsekvensene av hva som skjer under dagens økonomiske system for folk i det brede land, og ikke minst på en global skala, er mange og rammer ulikt. Vi unge sliter både med å få tilgang til bolig og å komme oss i arbeid. Flere av oss skeives rettigheter innskrenkes og åpnes annenhver dag. Og høyreekstremismen skyller stadig over oss. Men hvorfor skjer dette egentlig?

I møte med effektivisering i arbeidslivet, privatisering og sentralisering - i jaget etter evig økonomisk vekst - er det flertallet som taper både i sitt daglige liv, på jobb og i sin frihet. Når vi ser at konsekvensene er stort press på folka som blir rammet av denne politikken, enten det er ved pressede arbeidsforhold, usikre framtidsutsikter, en ødeleggelse av tradisjoner, og landran, må vi diskutere hvorfor dette egentlig skjer.

Vi har valgt å fokusere på folk i Norge for å vise at også vi i Norge blir ramma av dette systemet. Selv om vi har det tilsynelatende godt og miljøkrise virker fjern, er økende ulikheter og tørkesommeren i 2018 faktum som gjør at vi er nødt til å forstå at vi opererer under et system som til enhver tid hindrer et rettferdig og bærekraftig samfunn. Det økonomiske systemet er til hinder for det samfunnet vi ønsker oss. Likevel forsøkes problemer som er skapt av kapitalismen panisk å løses med mer kapitalisme. En taktikk som er garantert å feile, og forsterke våre problemer.

Det økonomiske systemet er til hinder for det samfunnet vi ønsker oss. Likevel forsøkes problemer som er skapt av kapitalismen å løses med mer kapitalisme.

For å forstå mer av hvorfor vi er låst fast i dette systemet, og hvordan det hele tiden blokkerer vår felles framtid, har vi invitert fire samfunnsdebattanter og akademikere til å forklare hva kapitalismen (og nyliberalismen) fører til på hvert sitt ekspertområde. De tar for seg den historiske utviklinga, grunnen til at vi står i en stadig intensiverende mil-

jøkrise, hva som skjer med oss som individer og medmennesker i konkurransejaget, og redaksjonen undres over hvor det ble av demokratiet.

Et paradigme bygges opp over tid, og er i evig endring. I likhet med kultur, mennesker og økosystemer. For å forstå hvorfor historiene i forrige kapittel oppstår, må vi også forstå hva systemet som omfavner våre liv er, og hvordan det har endra seg. Kunnskap om paradigmet vil vise oss hva det er vi må endre, og hvordan vi gjør det.

EKSPANDER ELLER DØ

Av Joakim Møllersen.

Styremedlem i Attac og redaktør i Radikal Portal.

Vi lever i dag under en til enhver tids allestedsværende konkurranse. Denne konkurransen ser ut til å trumfe alle hensyn, fra menneskelig velvære til planetens overlevelse. Det handler ikke bare om hvem som kan selge den beste og billigste brusen, bilen eller sydenferien. Du må også selge deg selv som aldri før for å få deg en jobb eller rettferdiggjøre at du skal fortsette i den du har. Selvfølgeligheter som eldreomsorg, søppeltømming og botilbud for funksjonshemmede er ikke nødvendigvis noe det offentlige lenger ser på som en rettighet. Nå tvinges tjenestene ut på markedet hvor de menneskelige behovene får sin verdi i pris, og ender som profitt for en bedrift.

Denne utviklinga starta på landsbygda i 1500-tallets England, ifølge historikeren Ellen Meiksins Wood. De engelske jordeierne var fratatt mye av sin såkalte utenom-økonomiske makt. De fikk ikke lov å ha egne hærer, som var vanlig på den tida, og var ikke lengre i besittelse av deres politiske privilegier. De nøt imidlertid godt av en infrastruktur som var overlegen alle andre land i Europa i form av veier og kanaler som knytta gårder, bygder og byer sammen. Arbeidsfordelingen på den engelske landsbygda bestod i stor grad av at jordeierne leide ut til folk som administrerte eiendommene, som igjen ansatte landarbeidere. Mellom eierne ble det skapt konkurranse gjennom hvem som kunne få mest ut av sin landeiendom, da i form av leieinntekter.

Produksjonen på den engelske landsbygda ble underlagt konkurranse i alle ledd, fra eiere, via administratorer og arbeidere, til salget. Da konkurransen fikk besta seg skikkelig var det umulig å unngå den. Eierklassen ville ikke tjent penger på jorda si om de ikke krevde maksimal leie. Administratorene ville gått med underskudd om de ikke dreiv arbeiderne hardt. Arbeiderne, på bunnen av det hele, ville blitt skifta ut om de ikke klarte presset i arbeidshverdagen. Konkurransetrykket som man ikke kunne unnsnippe kalles *markedsimperativet*. Meiksins Wood mener fremveksten av markedsimperativets er kapitalismens opphav.

Med overskudd av jordbruksarbeidere, befolkningsvekst i byene, og større matproduksjon ble forholdene lagt til rette for den industrielle revolusjon, industrikapitalismen og lønnsarbeidet. Slik startet den globale spredningen av markedsimperativet.

Vi hopper fram til begynnelsen av det 20. århundre. Karl Marx har for lengst levert sine teorier. Rosa Luxemburg og Vladimir Lenin bruker marxistiske analyser for å se hvordan stormakter og industrikonserner med rå makt utvider sine dominans og tilstedeværelse til alle verdens hjørner. Denne geografiske utvidelsen av kapitalismen skjedde i stor grad gjennom militærmakt, masse mord, kolonialisme og underkastelse.

Utover 1900-tallet opplevde vi en økonomisk vekst aldri sett maken til. Oljeøkonomien gjorde sitt virkelige inntog og teknologiske framskritt brakte med seg allmenn tilgang til elektrisitet og privatbilisme. I etterkrigstida fikk man i Vesten en allmenn velstandsøkning og framveksten av velferdsstaten, men dette varte ikke evig.

Først må vi forstå at det ligger i investeringens natur at målet er avkastning. Man satser penger for å se verdien øke. Investeringene er underlagt markedsimperativet. De mest suksessfulle investorene vinner markedsandeler fra de som ikke klarer å skape det samme overskuddet. Konkurrentene må enten følge etter og ta i bruk samme metoder, finne noe nytt og bedre, eller sakke akterut. Dette legger grunnlaget for det vi kaller *vekstparadigmet*. Veksten er ikke et spørsmål om personlig grådighet: det handler om en dynamikk skapt av hvordan produksjon og marked er organisert i dagens samfunn.

Da veksten sakk av utover 1970- og 1980-tallet kom et trekk av kapitalismen mer til syne. I Norge har man vært vant til at arbeidere får sin del av den økonomiske veksten, men i dag ser vi at reallønna i mange lavtlønnsbransjer har stagnert, og på noen områder gått tilbake. Samtidig ser kuttene i velferdsstaten ut til å bli større og komme oftere. Kapitalen presser folk flest til å øke produksjon og effektivitet, men uten å gi betalt i bedre lønn og arbeidsvilkår. Kapitalen ekspanderer innover i deler av samfunnet tidligere holdt utenfor markedsøkon-

omien. Altså ikke bare utover mot nye land, industrier og naturressurser, men også innad i land i form av nye markeder. Velferdsprofitørene har vært mye diskutert de siste årene og er et av de fremste eksemplene på dette. I stadig større grad har barnehager, eldreomsorg og ambulansetjenester gått fra det offentliges trygge hånd til markedets uforutsigbarhet, ved å bli gjenstand for spekulasjon og profittkrav. Men også pensjoner, strømproduksjonen og boligmarkedet er i dag langt mer underlagt konkurransetrykket enn tidligere. Kravet om at kapitalen alltid skal vokse fikk plutselig en pris for mange, og konkurransen meldte seg som en ubuden og svært ubehagelig gjest.

Ekspander eller dø, sang Raga Rockers i en overraskende presis beskrivelse av kapitalismen. Selv om man ikke lenger legger under seg nye land, skjer dette stadig med landområder. I Norge har man gått i gang, eller snarere vedtatt at man skal i gang, med vindkraftutbygging i Trøndelag, dumping av giftig gruveavfall i Repparfjorden, samtidig som man vil sprengte vekk ei hel øy på Fleinvær for å drive oppdrett. I Brasil brennes enda mer av regnskogen for å drive tømmerhogst og kvegdrift. Motsetninga mellom kapitalismens vekstjag og reduseringen av klimagassutslipp og ivaretagelse av vårt økologiske livsgrunnlag, er noe som flere og flere ser. Det har blitt tydelig i løpet av 2019 med Greta Thunberg, klimatreikene og FN-rapportene sine konklusjoner.

I Norge har man vært vant til at arbeidere får sin del av den økonomiske veksten, men i dag ser vi at reallønna i mange lavtlønnsbransjer har stagnert, og på noen områder gått tilbake.

Et bærekraftig og rettferdig samfunn er nødt til å være et demokratisk samfunn, der vi tar ordets betydning, folkestyre, på alvor. Makta skal ligge hos folket. Men har folket så mye reell makt til å bestemme som man hevdes å ha? Ordtaket "penger er makt" er i høyeste grad reelt i vår tid. Hvordan er makten fordelt i et kapitalistisk samfunn?

UDEMOKRATISK KAPITALISME

Av redaksjonen

Kapitalismen blir fremstilt som et fritt og demokratisk system, og forslag om systemendring møtes med hylekor om totalitære tilstander. De siste hundre årene har vi hatt en voldsom teknologisk fremgang, både den industrielle og grønne revolusjonen er konsekvenser av dette - på godt og vondt. I dag kan vi slå fast at vi har alt som skal til for at alle mennesker skal kunne leve sine liv i frihet og økonomisk trygghet. Samtidig eier 26 (hovedsakelig menn) like mye som de fattigste 3,8 milliarder mennesker i verden. Verdens 100 største selskaper slipper ut mer enn 70 prosent av verdens klimagasser. Vi har (enn så lenge) nok ressurser i verden, men likevel dør millioner av sult, og får heller ikke tilgang til ressurser som dekker andre basisbehov. Hvorfor er det sånn?

For å forstå økonomiens implikasjoner på våre liv, må vi forstå demokratiet. Hva er det egentlig? Det store norske leksikon kan fortelle oss at demokrati betyr at innbyggerne deltar aktivt i viktige politiske beslutningsprosesser, og har like rettigheter til å delta. Direkte oversatt betyr det folkestyre. I Norge forstår de fleste demokrati som vårt politiske systemet: representativt demokrati. I et representativt demokrati avholdes valg hvor vi velger representanter for å ta politiske beslutninger på våre vegne. I Norge utøver vi altså vår demokratiske makt annet hvert år, til forskjell fra for eksempel et direkte demokrati hvor befolkningen er deltakende og tar beslutninger i enkeltsaker, eksempelvis har vi hatt dette i Norge i tilfellet med EU-avstemningene.

Videre må vi se på hvordan man har separert ut økonomien fra politikken. Et kremstykke av et håndverk det der. Fordi, tidligere var det åpenbart at en elite beriket seg på arbeidsfolkets strev. I dagens kapitalistiske Norge skjer ikke berikelsen gjennom slaveri eller livegenskap, men ved at arbeidernes lønn

alltid er mindre enn verdien arbeidet skaper. Det er denne merverdien som blir til kapitaleiernes profitt. Dette er mulig fordi arbeiderne, for å overleve, er avhengige av å få solgt arbeidskrafta si til de kapitaleierne som til enhver tid ønsker å kjøpe den. Så lenge arbeiderne selger arbeidskrafta si, blir de i utgangspunktet prisgitt de lønns- og arbeidsvilkår som tilbys. Stort sett inngås arbeidsforhold uten direkte tvang gjennom tilsynelatende frivillig salg av arbeidskraft. Det hele foregår innenfor «den økonomiske sfæren», som under kapitalismen påstås å være atskilt fra «den politiske sfæren». Om man ikke liker arbeidet eller vilkårene som tilbys, står man fritt til å finne alternativt arbeid. Eller?

Den ideologiske og praktiske atskillelsen av økonomi og politikk er årsaken til at vårt samfunn kan ha allmenn stemmerett og samtidig en kraftfull maktkonsentrasjon i hendene på en liten økonomisk elite. Kapitaleierne har en interesse av at

fellesskapet holder seg unna de store konsernernes og bankenes beslutninger, fordi dette ifølge dem omhandler økonomi, ikke politikk.

Men, politikk handler jo nettopp om å sette mål, gjøre prioriteringer og dirigere ressurser. Hvilket er akkurat det eierne og deres representanter i en stor virksomhet gjør. Makten kapitaleierne forvalter er derfor en politisk makt. Avgjørelser tas i lukkede styreverom. Dermed er mye av den politiske makten avskåret fra fellesskapet, og lagt under kapitalismen. Den politiske eliten kan ikke ta stemmeretten fra folk uten motstand, da gjelder det å innskrenke hva stemmeretten kan bestemme.

Verdensøkonomiens finansielle blodomløp, storbankene, styres av et fåtalls rike mennesker. Likeså en rekke andre viktige samfunnsinstitusjoner; industrikonsern som kontrollerer millioner av menneskers arbeidsplasser, legemiddelselskaper med patent på livreddende medisin, og IT-gigantene som dominerer på nettet - og stadig mer av verden utenfor.

Beslutningsmakten over de store bankene og selskapene tilhører en liten, økonomisk elite, samtidig som virksomhetene styres ovenfra og ned. Der ingen ville godtatt at styrelederen i borettslaget eller idrettslaget ble utpekt ovenfra, opphører de demokratiske prinsippene så snart vi går inn døra til det kanskje viktigste fellesskapet vi bidrar til i samfunnet: arbeidsplassen.

I dag er det en liten gruppe superrike mennesker som dominerer også innad i eierklassen. Disse menneskene leder svært mange internasjonale konsern, sitter i hverandres styrever og har enorm makt i verden. Samtidig er de i konflikt med hverandre i evig søk etter råvarer, markeder, billig arbeidskraft – jaget etter å maksimere profitt. I tillegg går store kapitaleiendommer i arv. Følgelig arves også kommando over investeringer og bedrifter, som innebærer at noen arver makt over andre menneskers arbeid og hverdag.

De som har makt og penger har størst mulighet til å formidle sine ideer og sin verdensforståelse. Bevisst og ubevisst spres mye av deres tankegods – gjennom skoleverk, tradisjonelle og sosiale medier, politiske partier, organisasjoner og ulike kulturuttrykk. Slik befestes eierklassens ideologiske forståelse av verden ved at den får et kulturelt hegemoni. Vi blir fortalt at vi først og fremst

skal se på oss selv som forbrukere, heller enn arbeidere. Vi blir fortalt at klasseskillene er naturlige og mindre enn de virkelig er, og at kapitalismen er historiens endestasjon.

Når et fåtalls kapitaleiere sitter på eierskap over mesteparten av jordens ressurser, er det utenkelig at beslutningene gjøres for å tjene det store flertallet og miljøet. I «vinn eller forsvinn»-situasjon der industrikonsern A ikke tar miljøhensyn, har ikke Industrikonsern B råd til å gjøre det heller. Denne systemfeilen forplanter seg til folkevalgte og regjeringer. Ikke bare fordi store penger kjøper sterk politisk innflytelse i mange land, men også fordi statslederne er under den troen at de er avhengige av virksomhetene for å sikre innbyggerne sysselsetting og staten et skattegrunnlag. Staten er med sitt omfattende maktsystem opprettholder av kapitalismen gjennom byråkrati, lovverk, politi og militærapparat. Når Stat A ikke pålegger bedriftene miljøkrav, tar gjerne ikke Stat B sjansen på å gjøre det heller, i frykt for å tape kapital.

Handlingslammelsen i møte med miljøkrisa illustrerer ikke folkestyrets fallitt, men kapitalismens.

Slik framstår statenes handlingsrom som svært begrenset stilt overfor vår tids mest alvorlige trussel mot mennesket: miljøkrisa. Dette skyldes ikke at demokratiet er dårlig egnet til å løse store problemer, heller at statene mangler den politiske makten som situasjonen krever. Handlingslammelsen i møte med klimakrisa illustrerer ikke folkestyrets fallitt, men kapitalismens.

Vi må ha klart for oss dette skillet mellom politisk demokrati, hvor hver person har en stemme, og økonomisk demokrati, med ekstremt skjev fordeling og penger er makt. Vi ser på det som viktig at alle behandles likt når det stemmes. Enhver person ville funnet det uhørt at for eksempel rike mennesker skulle hatt ti stemmer, mens de fattigere kun fikk en. I den udemokratiske økonomiske sfæren som er unnlatt politisk kontroll, fortelles man at man må stemme med pengeseddelen. Vil du redde miljøet? «Kjøp økologiske produkter til dobbel pris!». Hvis det er det folket vil ha, så kjøper de det. Men her har de andre i det økonomiske «demokratiet» en million stemmer per din ene.

Dagens økonomisk system er grunnleggende udemokratisk. Vi må slutte å skille mellom politikk og økonomi. Det er på tide med reelt demokrati. Sånn løser vi de eksistensielle problemene vi står overfor.

I dag har økonomien autonomi og er et eget mål, heller enn å være et av flere middel for å sikre gode liv og miljøet. Likeså har handel blitt et mål i seg selv gjennom internasjonale handelsavtaler som sikrer at profitt og kapital legges i et fåtalls hender. Når det økonomiske systemet drives av en tanke om at evig økonomisk vekst er mulig, hva gjør dette med det økologiske systemet?

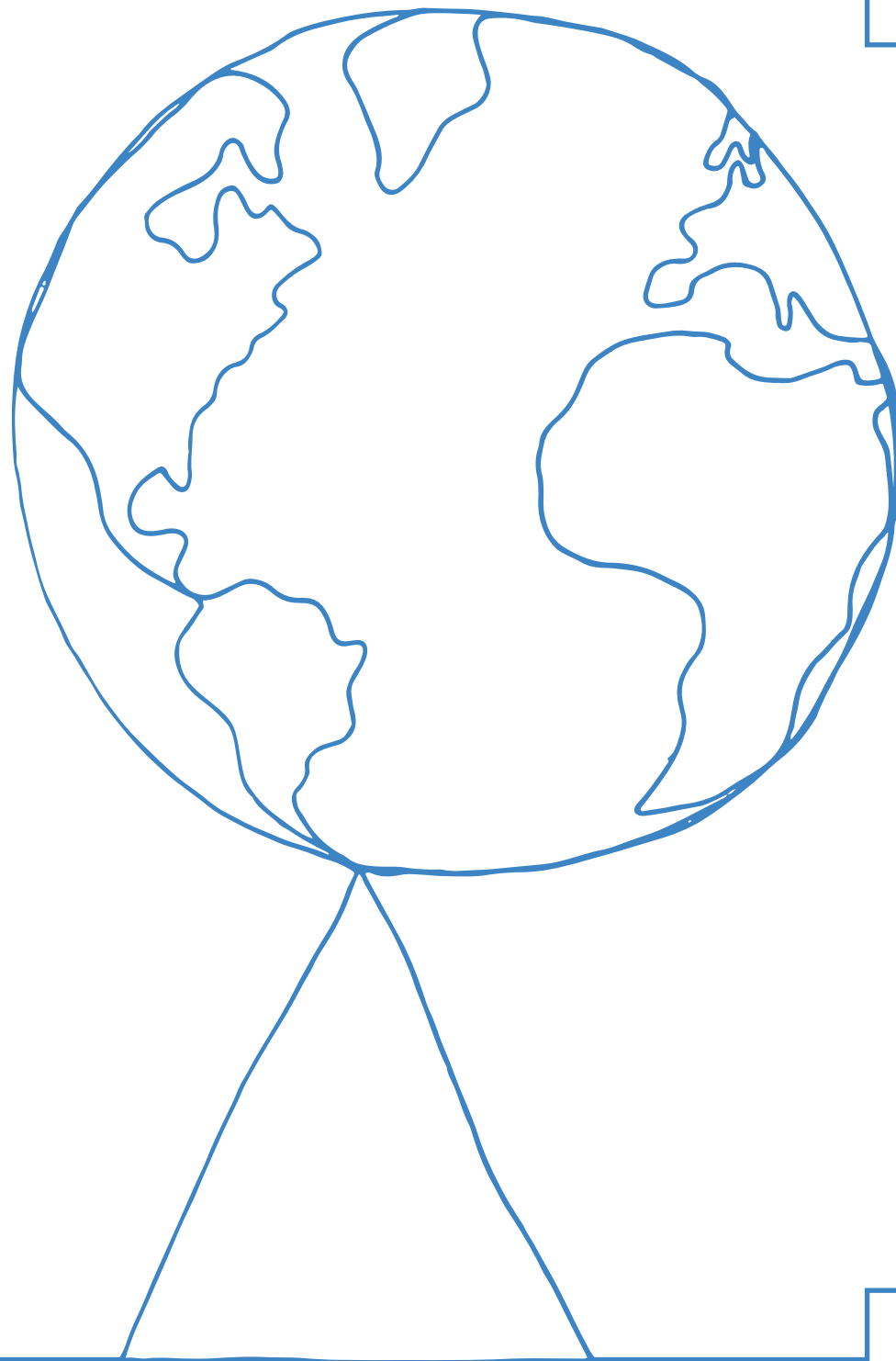
INTERVJU: ARILD VATN

Arild Vatn er professor ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, med bistilling ved Cicero. Han arbeider tverrfaglig med ulike spørsmål innen miljø og klima og skriver på ei alternativ lærebok i økonomi.

Er økonomisk vekst forenlig med vern av miljø og et stabilt klima?

Jeg anser ytterligere vekst i rike land som uforenlig med ei bærekraftig framtid. Rommet for økt produksjon bør komme de fattige til gode. Gjennom endret arealbruk, utslipp av klimagasser og annen forurensning, brytes viktige funksjoner i naturen ned. Tapet av arter er 100 til 1000 ganger det normale. Siden 1950 er det globale forbruket av fossil energi godt og vel seksdoblet. Dette har vært viktig for den sterke økonomiske veksten, men er samtidig hovedårsaken til klimaendringene. Videre er om lag 100 000 syntetiske stoffer i omløp.

Det globale bruttonasjonalproduktet (BNP) er blitt elleve ganger så stort siden 1950. Veksten i materialforbruket er tilnærmet parallell til veksten i BNP. Dette viser at økonomisk vekst – slik vi kjenner den – krever økt tilgang på ressurser med en tilsvarende økt produksjon av avfall. Naturen er motstandsdyktig, men alle endringene beskrevet ovenfor reduserer motstandskraften. Vi risikerer at økosystemer endres på grunnleggende måter med de effekter det har for livsgrunnlaget vårt. Vi snakker om «bikkepunkter». De fleste kjenner sikkert til innsjøer som har endret helt karakter pga. forurensning. Vi er redd at klimaet snart skal passere slike bikkepunkter, hvor vi ikke kan reversere endringene og vi får uante, negative konsekvenser.

Kort oppsummert, økonomisk vekst medfører økt bruk av naturressurser. Det skaper negative endringer i de miljøene ressursuttak og arealbruksen- dring skjer, samt indirekte effekter som følge av mer avfall. Økonomisk vekst er risikabelt fordi det pusher systemet over ulike, oftest ukjente grenser.

Er "grønn vekst" løsningen?

Grønn vekst handler om overgang fra fossil til fornybar energi. Skifte til forny- bare energikilder er bra, men ikke uproblematisk, og hvorfor må det fortsatt være vekst? Også fornybare ressurser har konsekvenser for natur og miljø. Det er mot- stand mot vindmøller. Elbiler krever batterier og batterier krever ulike metaller. Konflikten i Kvalsund om kobberutvinning er velkjent. Nobelprisvinner Denis Mukwege advarte mot vekst i elbilindustrien siden det krever flere gruver med tilhørende konflikter og overgrep lokalt. Vi må bort fra fossil energi, men ut- fordringene øker betydelig om økonomien også skal vokse.

Absolutt fattigdom er god grunn til økt produksjon, men hvorfor vokse når vi «har nok». Forbi et visst forbruksnivå – langt under vårt – øker ikke tilfredss- tillelsen ved livet særlig mye. Så, vi synes villig til å ta stor risiko og mest sannsynlig kreve store ofre av framtidige generasjoner for en svært liten – om noen – gevinst for oss selv. Det er merkelig. En viktig årsak er at de som har midler å investere, søker avkastning. Det er mye sikrere i en økonomi som vokser. Politikere er derfor redde for 'null-vekst' siden det skaper arbeidsløshet og ingen nye penger å fordele. Vi synes å måtte velge mellom pest (økonomiske og sosiale problemer) og kolera (miljøproblemer). Men må vi akseptere det valget?

Så eksisterende politikk holder ikke?

Dagens politikk er som å løpe etter en ball som ruller stadig fortere. Teknologisk endring er viktig, men det som først og fremst trengs er institusjonell endring – endring av de systemene som styrer handlingene våre. Jeg vil illustrere med noen forslag:

Vi trenger endringer i det politiske systemet. Politiske vedtak er for kortsiktige.

En måte er å styrke posisjonen til Grunnlovens miljøparagraf – dvs. styrke ansvarliggjøringen av Stortinget når det gjelder egne vedtak om bære-

kraftig utvikling. En annen er å etablere folkeforsamlinger med forslagsrett til Stortinget om framtidige utviklingsmål. En tredje er å instituere et overhus i Stortinget med lang valgperiode som har ansvar for å sikre at politiske vedtak i 'underhuset' ikke bryter med det langsiktige målet om økologisk bærekraft. Dette er måter som 'binder våre politiske organer til masta'. Videre vil de styrke sivilsamfunnets rolle.

Vi trenger endringer i det økonomiske systemet. Mange unge er engasjert i å endre forbruket. Det er viktig, men andre forandringer kreves som kan styrke mulighetene for slik endring og redusere farene for økonomisk kollaps ved redu- sert forbruk.

Vi trenger således å utvikle foretak og investeringssystemer som ikke produserer for avkastning (profitt) alene, men som kan ta flere hensyn samtidig – dvs. fore- tak som tjener nok til å 'overleve', men ellers bidrar

til sosial utvikling og ivaretagelse av miljø. Såkalte miljørettede bedrifter, men også i noen grad koopera- tiver, er eksempler på foretak som arbeider etter slike prinsipper. Det «nye Stortinget» bør ta ansvar for å støtte gründere/lokalsamfunn som ønsker å etablere bedrifter av typen beskrevet ovenfor, slik at de kan ta markedsandeler fra 'gammeldagse' bedrifter. Det betyr at staten må ta tilbake makten som ligger i å gi kreditt.

Videre må staten sette rammer for bruk av naturres-

surser. Dagens politikk er preget av reguleringer når problemer blir synlige. Det er en farlig politikk med natursystemer preget av bikkepunkter. Politikken må ligge i forkant.

Selvsagt er disse forslagene krevende og endringer i det økonomiske systemet kan ikke skje kun i ett land. Men eksisterende politikk er egentlig hodeløs gitt naturens funksjonsmåte. Den er selvmotsigende. Det er ikke mulig å lage en politikk for fellesskap – for det felles naturmiljøet – gjennom dagens fokus på egeninteressen. Heldigvis er vi mennesker ikke bare opptatt av oss selv. Men vi trenger å bygge institusjoner som støtter opp om vilje til fellesskap. Det er her utfordringen for ei bærekraftig framtid ligger.

Det blir sagt at i et kapitalistisk system er den enes død den andres brød. I en konkurranse er det tapere og vinnere. Hva skjer med oss mennesker når konkurranse er kjerneprinsippet i hvordan samfunnet organiseres?

INTERVJU: OLE JACOB MADSEN

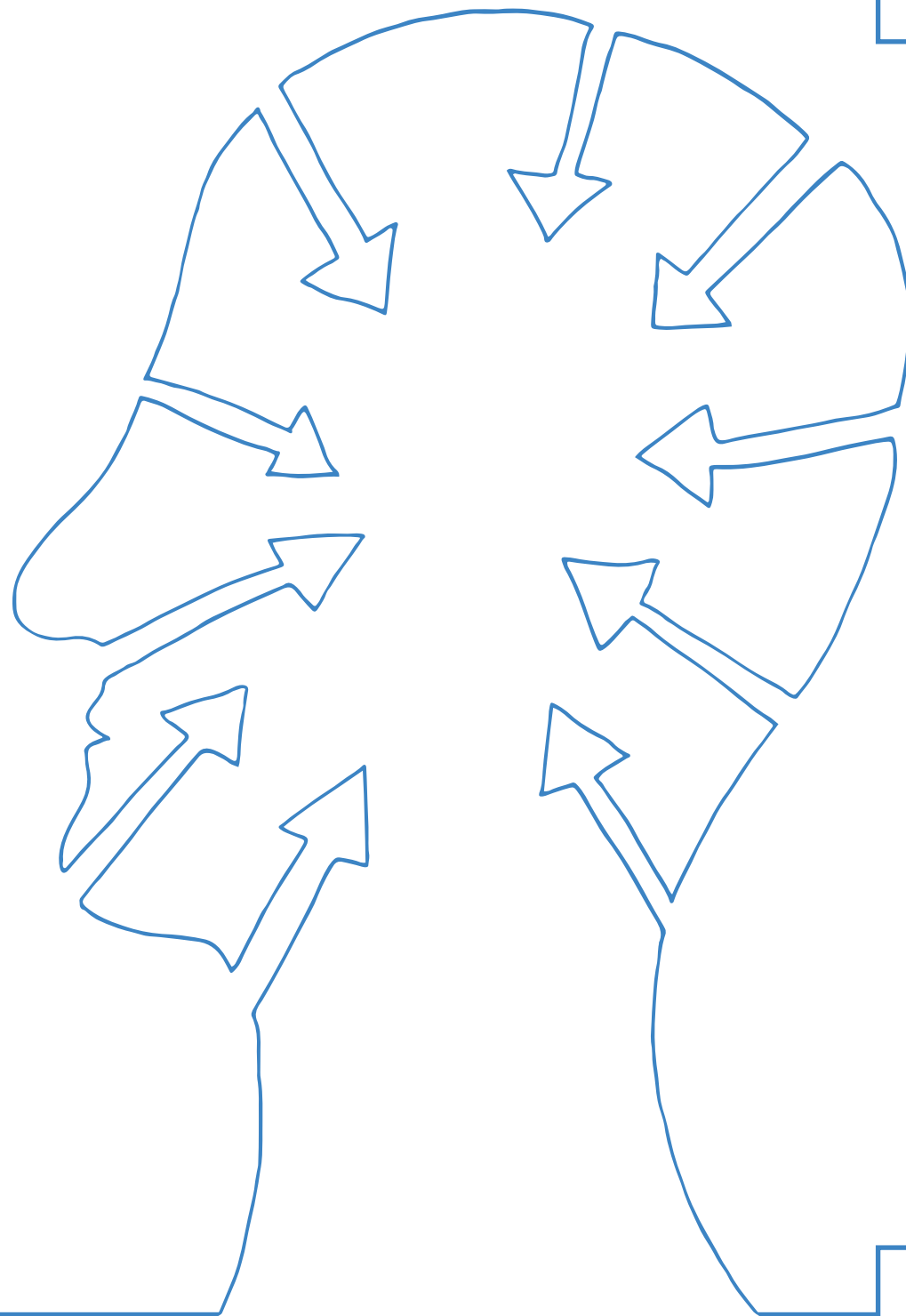
Ole Jacob Madsen er professor i kultur- og samfunnspsykologi ved Universitetet i Oslo. Har gitt ut bøkene «*Det er innover vi må gå*» og «*Generasjon prestasjon: Hva er det som feiler oss?*»

Hva tenker du er dagens økonomiske system?

Offisielt sett har vi vel i Norge en blandingsøkonomi, men i nyere tid er tendensen i mange vestlige land at det statlige engasjement blir nedskalert til fordel for dereguleringer og privatisering av en del nøkkelindustrier, som boligmarkedet, kraftnæringen, telemonopolet, og NRK i Norge. Statens oppgave blir mer å fasilitere et institusjonelt rammeverk der individuelt entreprenørskap i størst mulig grad kan utfolde seg. Dette kalles gjerne for nyliberalisme siden det representerer et større innslag av markedsøkonomi, og velferdsstaten utvikler seg mer til en konkurransestat. Her skylder jeg imidlertid å nevne at det er stor uenighet blant venstre- og høyresiden i politikken om dette er blitt en realitet eller ei i Norge.

Hva fører dette økonomiske systemet du beskriver med seg?

Nyliberalismens menneskesyn vektlegger at den enkelte borger i størst mulig grad skal kontrollere, påvirke og bestemme sin egen skjebne, og dette budskapet pakkes gjerne inn som mer frihet til den enkelte. Idealet er som med den økonomiske politikken – «entreprenør-selvet» – som tar stort initiativ og ansvar på egne vegne. Berømt er Storbritannias tidligere statsminister Margaret Thatcher som i 1987 uttrykte at folk måtte slutte å tro at staten skulle hjelpe dem og tilskrive sine problemer på samfunnet. I stedet måtte man ta mer ansvar selv for sitt liv. I Norge kan man også se elementer av dette, eksempelvis i Gro Harlem Brundtland sin nyttårstale i 1992 til det norske folk, der hun formaner om å se på en del av de velferdsordningene som er bygget opp og redefinere solidaritet som å stille krav til alle.

Hvordan er det for mennesket å leve i dette økonomiske systemet med disse idealene?

Det varierer nok veldig avhengig av om man befinner seg i toppen eller bunnen. Noen mener at dette økonomiske systemet fører med seg en polarisering – som både skaper flere «vinnere» og «tapere». Invitasjonen til å ta kontrollen over sitt eget liv og styre seg selv i størst mulig grad høres jo i teorien fint ut. Men dersom man av ulike grunner ikke klarer det så godt, så tilsier også den underliggende logikken at man ikke kan skylde på noen andre enn seg selv. Ikke nok med at man har mislykkes eksempelvis på arbeidsmarkedet, men man må også leve med oppfatningen om at man selv er skyld i ens uføre. Og fordi verdier som frihet og selvstendighet er forlokkende vil mange også akseptere at det må være sånn – de har valgt det selv.

Psykiske plager har økt voldsomt de siste årene. Hva skyldes det?

I Ungdata-undersøkelsene til NOVA finner man at norsk ungdom i ungdoms- og videregående skole rapporterer om økte psykiske helseplager. I 2011 oppga 15,9 prosent av jentene i ungdomsskolen et høyt nivå av depressive symptom, mens i 2017 var det økt til 20,7 prosent. På de siste to års målinger øker psykiske plager også for guttene både i ungdomsskolen og videregående. Hva denne økningen skyldes vet vi ikke sikkert, men antagelig henger det sammen med økt individualisering og ansvarliggjøring der mange unge, og især jenter, føler de må tidlig leve opp til høye krav om selvrealisering og selvdisiplinering for å lykkes. NOVA-forskerne har også undret seg om spesielt jenter opplever et *dobbeltpress* om både å skulle prestere i skolen og se bra ut og være populær, og der tradisjonelle kjønnsrollemønstre kanskje medfører at å være *flink* ikke nødvendigvis er forenlig med å være *fin*. Guttene har kanskje et romsligere kjønnsrollemønstre. Ellers så ser utdanning i det hele tatt ut til å være viktigere enn før, og rommene for feilskjær er her mindre enn det var for tidligere generasjoner som i større grad kunne begynne å jobbe tidlig, også hvis man ikke hadde formell kompetanse fra skolen. Også er det jo mye usikkerhet for framtiden både av økonomisk, politisk og ikke minst økologisk karakter, som de menneskeskapte klimaendringene.

For meg så virker dette imidlertid som utpreget høyrepolitikk der ens liberalistiske menneske- og sykdomssyn tilsier *fiks individet framfor fiks samfunnet*.

Hvorfor fører ikke økningen i psykiske plager hos de unge til at vi endrer samfunnet?

Som boktittelen min antyder så er de foretrukne løsningene, både politisk og i selvhjelps litteraturen og populærpsykologien, at den enkelte må endre seg, framfor at man skal endre omgivelsene rundt. En av løsningene som er lansert for å hjelpe dagens unge få bukt med stress og press er eksempelvis livsmestring som et tverrgående emne fra og med høsten 2020. Alle de politiske partiene har stilt seg bak dette forslaget. For meg så virker dette imidlertid som utpreget høyrepolitikk der ens liberalistiske menneske- og sykdomssyn tilsier *fiks individet framfor fiks samfunnet*.

Hvorfor har vi så tilbøyelige akseptert at det er vår feil om vi mislykkes?

Jeg tror det handler om at selve tenkningen våres og språket vårt er innrettet på denne måten. I boken min *Generasjon prestasjon* viser jeg hvordan 10. klassinger i Oslo-skolen i svært liten grad har tanker om å endre årsakene til at de føler på mye stress og press. I stedet vil de ha verktøy til å mestre stress bedre. Forskerne påpeker at denne tendensen til selvklandring er tankevekkende, men de reflekterer i liten grad hvor begrep som «stress» og «press» innbyr til noe annet enn individuelle løsninger som stressmestring.

Hva ville vært det ideelle samfunnet for et menneske?

Jeg tror nok det er vanskelig å se for seg at vi skal bli kvitt alle psykiske lidelser og plager gjennom samfunnsorganiseringen alene. Men hvordan vi innretter samfunnet kan likevel ha stor betydning for forekomsten av slike, og vår evne til å integrere de mest sårbare og disponible individene. Jeg tenker nok at et ideelt samfunn bør balansere frihet, fellesskap, rettigheter og plikter. Dersom fellesskapet og pliktene blir for dominerende vil mennesket oppleve tvang og ufrihet, mens dersom frihet og rettigheter blir for dominerende vil menneske oppleve retnings- og meningsløshet, uro og usikkerhet om man har tatt de rette valgene og ens liv er selvrealisert og -optimalisert nok. Og gitt en del av beskrivelsene av utfordringene med dagens ungdomsgenerasjon kan vel mye tyde på tyngdepunktet er i ferd med å tippe over på den siste akse.

HVORDAN SER VEIEN VIDERE UT?

Arbeidere presses til stadig å yte mer for å sikre økonomisk vekst. Ressursbruken vår skyter i været, det samme gjør klimagassutslippene. De som faller utenfor samfunnet blir ikke løfta tilbake igjen. Urfolks tradisjoner og rettigheter skvises ut. Demokrati- et trues av at makta ligger hos de få som har tatt det største stykket av den økonomiske kaka. Den mentale helsen til unge er nedadgående både på grunn av økt prestasjonspress, på grunn av fraksjonering av individer i samfunnet, og for ikke å glemme økende angst for framtida.

Flere teoretikere har ment at kapitalismen er fylt av motsetninger som til slutt vil bety dens egen død. At arbeidere som konstant presses hardere, produserer ikke bare billige varer, men blir også til slutt en masse av protester og streiker som vil velte systemer. Vekstparadigmet og konkurransejaget er i seg selv i strid med hva som gir mennesker mening. En direkte motsetning til bevaring av livet på jorda.

Det å se at samfunnsproblemene henger sammen er en vanskelig erkjennelse. At det visst ikke bare er et oljeselskap her, en juridisk formulering der, eller en menneskelig svikt i blant som er skyld i alle våre problemer. Tvert imot er hele det økonomiske systemet roten til det mangfoldet av sammensatte problemer som beskrives her. Det er derfor umulig å

nå målene for det samfunnet vi trenger innenfor dagens økonomiske system. Vi velger å se på det som en enorm mulighet til å skape det gode samfunnet som i dag kun er en fjern drøm. Endrer vi de økonomiske spillereglene, kan vi skape et helt nytt grunnlag for hvordan vi bygger samfunn og bruker jorda.

Denne tekstsamlinga har vært en problembeskrivelse av Norge anno 2019. En nødvendighet for å motivere og mobilisere til den folkelige endringen vi trenger. Det har vært vårt *hva* og *hvorfor*. Nå er vi klare til å

snakke om hvilket samfunn vi ønsker oss, og hvordan vi kommer dit. Systemet river ned samfunnet på flere områder, og setter oss mennesker opp mot hverandre og oss selv. Dette må endres politisk. Og det må vi gjøre sammen.

Det er viktig å påpeke at det økonomiske systemet kun er et middel for å nå de samfunnsmålene vi ønsker og trenger. Når vårt mål er et bærekraftig og rettferdig samfunn, ser vi at midlene for å komme dit må endres på. Enkelt og greit fordi vi ikke er der i dag, og heller ikke er i nærheten av å komme oss dit.

Systemet river ned samfunnet på flere områder, og setter oss mennesker opp mot hverandre og oss selv. Dette må endres politisk. Og det må vi gjøre sammen.

Vi må derfor se på nye prinsipper for et økonomisk system slik at middelet ikke undergraver målet. Vi har laget ni prinsipper for et nytt økonomisk system (neste side). Her har vi lagt vekt på å gjøre formuleringene våre ufravikelige. Vi har sett nok lovparagrafer med formuleringer som «bør legges vekt på». Vi *skal* ha et økonomisk system som setter mennesker, klima og miljø over økonomiske hensyn. Vi *skal* ha gode samfunn hvor mennesker trives og får leve sine liv i fred, frihet, demokrati, og med plass til alle. Det er ikke oppe til diskusjon.

9 PRINSIPP FOR ET NYTT ØKONOMISK SYSTEM

Vi forstår *bærekraft* som at alle lever gode liv i samsvar med en ressursforvaltning som ivaretar planetens bæreevne. Herunder, gode liv for mennesker, fellesskap og relasjoner. Politiske beslutninger må innebære at mennesker får bedre liv, ivaretar et levelig miljø og biologisk mangfold.

Et viktig prinsipp er at et nytt økonomisk system skal innføres med sosialt rettferdige miljøtiltak, både på nasjonalt og internasjonalt plan. Mye av dagens miljøpolitikk treffer ulikt og rammer de mest marginaliserte gruppene i samfunnet hardest.

Derfor mener vi at et nytt økonomisk system skal:

1. kun være et middel for å sikre gode liv og ivareta miljøet. Alle mennesker har rett på gode liv, uavhengig av hvor og når de lever. Miljø og biologisk mangfold må ivaretas. Økonomien er kun et middel, ikke et mål i seg selv.

2. ivareta livsgrunnlaget til mennesker og dyr innenfor planetens bæreevne for all framtid. Et økonomisk system basert på evig vekst er uforenlig med en planet med begrenset ressursgrunnlag, og er dermed skyld i dagens klima- og miljøkrise i tillegg til sosial ulikhet.

3. sikre at politiske beslutninger er demokratiske og ikke skjer bak lukkede dører. I dag tas mange politiske beslutninger som forverrer menneskers liv og naturen bak lukkede dører, eller utenfor demokratiets rekkevidde. Ressursbruk, fordeling og forvaltning skal vedtas i demokratiske prosesser til enhver tid.

4. frigjøre mennesket fra profittjag og et markedssystem som fordrer konkurransetvang, og i stedet fremmer samarbeid. Dagens økonomiske system er basert på individualisme og konkurranseprinsippet, som gjør at mennesker konstant befinner seg i et kappløp mot bunnen. Dette setter mennesker i konkurranse med hverandre, og utgjør et hinder for bærekraft, fellesskap og samarbeid som ødelegger for menneskelig potensial.

5. måle et lands velstand i menneskelig tilfredshet og velferd, samt naturens tilstand. Menneskers livskvalitet og naturens tilstand sier mer om et samfunn enn hva antall kroner i banken gjør. Vekst og BNP er ikke gode mål på verken livskvalitet eller rettferdig fordeling.

6. innebære at imperialismen opphører. I dag tjener mektige land og transnasjonale selskaper seg rike på utnyttning av fattige lands ressurser. Dette er udemokratisk og urettferdig da det fører til blant annet utarming av økosystemer, sosial ulikhet, konflikt og krig.

7. slette gjeld i utviklingsland og opphever urettferdige handelsavtaler. I dag er mange utviklingsland fanga i og begrensa av gjeld og urettferdige handelsavtaler med rike land. Et nytt økonomisk system vil unnlate at land igjen ender i gjeldsfella etter gjeldsslettingen.

8. sikre at all produksjon er bærekraftig og rettferdig. I dag fører mye produksjon til uforsvarlig forvaltning av naturressurser, naturødeleggelser og store utslipp, og har usosiale ringvirkninger. Produksjon må sette langsiktig og rettferdig ressursforvaltning og sosial velferd først, med minimale naturødeleggelser.

9. forvalte naturressurser demokratisk hvor naturressursene tilfaller fellesskapet. Dagens økonomiske system er grunnleggende udemokratisk og makten ligger hos de som eier og har mest penger. Ofte ser ikke lokalsamfunn noe til verdiskapningen fra foredling av deres naturressursene.

Spire, Latin-Amerikagruppene, Attac Norge, Rød Ungdom og Sosialistisk Ungdom vil fortsette arbeidet for et nytt økonomisk system og jobbe ut de konkrete løsningene som gjør at vi vil etablere et rettferdig og bærekraftig samfunn. Vi har allerede dannet en allianse blant oss som møtes regelmessig, arbeider ut arrangementer, politiske saker, og innspill til organisasjoner og beslutningstakere.

Vi håper denne tekstsamlinga har gjort at du ønsker å bli med i kampen.

Ta kontakt med en av organisasjonene om du ønsker mer informasjon, om du vil invitere oss til å diskutere temaet, eller har lyst til å være med og bidra i arbeidet vårt.

En bærekraftig og rettferdig verden *er* mulig!

